

ISSN 1300-1458

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

• Sayı 1 • Bahar 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Sayı : 1 Yıl : 1 Bahar 2005

Sahibi	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü adına Prof.Dr. Mustafa YILMAZ
Yazı İşleri Müdürü	Doç. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Yayın Kurulu	Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan) Doç.Dr. Fatma ACUN Doç. Dr. Adil DAĞISTAN Doç.Dr. Temuçin Faik ERTAN Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU Yrd. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Yrd.Doç. Dr. Ayten SEZER Dr. Yasemin DOĞANER Dr. Sadık ERDAŞ Dr. Derviş KILINÇKAYA Dr. Yunus KOBAL
Yayına Hazırlayan	Doç.Dr. Temuçin Faik ERTAN Yrd.Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Dr. Yasemin DOĞANER Dr. Sadık ERDAŞ Dr. Yunus KOBAL
Bu Sayının Hakem Kurulu	Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara. Prof. Dr. Semih YALÇIN, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara. Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Oğuz AYTEPE Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Adil DAĞISTAN, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Şefika KURNAZ, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Ankara Doç. Dr. Yusuf SARINAY, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara. Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Yrd. Doç. Dr. Necati AKSANYAR, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya. Yrd. Doç. Dr. Ender GÖKDEMİR, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara. Yrd. Doç. Dr. Ayten SEZER, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Batılı Bir Aydın'nın Türk İnkılabına Bakışı*

A Westernizer Intellectual's Views on Turkish Revolution

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (Bahar 2005) 167-192

Necmi UYANIK

Arş.Gör.Dr; Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ÖZET

Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde inkılâp kavramı çok önemli bir yere sahiptir. Celâl Nuri İleri de Türk çağdaşlaşma tarihi açısından üzerinde durulması gereken batıcı bir Türk aydınıdır. Bu makalede, Türkiye Cumhuriyetinin şekillendirici şahıslarından biri olan Celâl Nuri'nin tespitleriyle Türk inkılâbının temel özellikleri, gelişim süreci, Rus ve Fransız inkılâpları dikkate alınarak değerlendirilecektir. Bu şekilde tespit edilen ilkelerle ileriye dönük olarak Türk modernleşmesine bir projektör tutulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk İnkılâbı, Rus İnkılâbı, Fransız İhtilâli, Yenileşme, Celâl Nuri İleri*

- * Bu makale Necmi Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri (İleri)*, (Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2003), adlı tezin bir bölümünden hareket edilerek hazırlanmıştır.

SUMMARY

The term of revolution is significantly important through the passing process from The Ottoman Empire to the Republican period. Celâl Nuri İleri is also one of the distinguished Turkish intellectual's who interest in west in point of Turkish modernization period. In this article, the main characteristics of The Turkish Revolution, developing process will be examined with comparing Russian and French Revolutions by means of Celâl Nuri, one of the figures of republican period's designers and with his thesis. By obtaining the principles through this way it can be possible to analyze the Turkish modernization's future.

Key Words: Turkish Revolution, Russian Revolution, French Revolution, Revolution, Celâl Nuri İleri

I. Giriş

Türk yenileşme tarihinin bilinmesi günümüz Türkiye'sinin problemlerinin çözümünde çok önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan *Celâl Nuri* sahip olduğu bilgi birikimi ve yaşadığı dönem açısından göz ardı edilmemesi gereken bir şahsiyettir. Onun için burada öncelikle *Celâl Nuri* kısaca tanıtıldıktan sonra, onun Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecindeki inkılâp fikrine bakışı, Rus ve Fransız inkılabları dikkate alınarak gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Daha sonraki aşamada ise millî bir kimlik kazanan Türk inkılâbının doğuşu, şartları ve neticeleri ağırlıklı olarak *Celâl Nuri*'nin görüşleri dikkate alınarak değerlendirilecektir.

Bu makale ile yukarıda belirtilen çerçeve içerisinde Türk inkılâbının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Çünkü, Türk inkılâbının iyi bilinmesi günümüz Türkiye'sinin bağımsızlığına dönük tehditlerin de tanınmasına vesile olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada Türk inkılâbının amacı, kimlere karşı başarı kazandığı *Celâl Nuri*'nin tespitleriyle birlikte dünyanın diğer iki önemli inkılâbı dikkate alınarak ortaya konacaktır.

1. *Celâl Nuri İleri*'yle İlgili Yapılan Çalışmalar (Ölümünden Sonra Tez Ve Kitap Şeklinde) Tarih Sırasıyla Şu Şekildedir: Recep Duymaz, *Celâl Nuri İleri'nin Türkçe İle İlgili Yazıları*, (İstanbul Üniversitesi-edebiyat Fakültesi-türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü-lisans Tezi), İstanbul 1973; Bu Çalışma Daha Sonra Kitap Olarak Yayınlanmıştır. Bk. Celâl Nuri İleri, *Dil Ve Edebiyat Yazıları*, (Haz. Recep Duymaz), Kitabevi, İstanbul 1995; Mustafa Turan, *Üç Makale Çerçevesinde Abdullah Cevdet Ve Celâl Nuri Çatışması*, (Aü İlahiyat Fakültesi-basılmamış Lisans Tezi), Ankara 1982; Osman Bilen, *Celâl Nuri İleri (1882-1939) Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, (Aü İlahiyat Fakültesi-basılmamış Lisans Tezi), Ankara 1984, Bu çalışmada *Celâl Nuri*'nin Ölüm Tarihi Yanlış Verilmiştir; Emine Aydın, *Celâl Nuri İleri Ve Kadınlar Hakkındaki Fikirlerinin Değerlendirilmesi*, (Aü İlahiyat Fakültesi- Basılmamış Lisans Tezi), Ankara 1986; Recep Duymaz, *Celâl Nuri İleri Ve Âti Gazetesi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991; Necati Aksanyar, *Çağdaşlaşmaya Giden Yolda Celal Nuri Ve Fikir Alanında Etkinliği*, (Hacettepe Üniversitesi-atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü-basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993; Christoph Herzog, *Geschichte Und Ideologie: Mehmed Murad Und Celal Nuri Über Die Historischen Ursachen Des Osmanischen Niedergangs-(Tarih Ve Ideoloji: Mehmed Murad Ve Celal Nuri Osmanlı'nın Çöküşünün Tarihi Sebepleri Üzerine)*, Islamkundliche Untersuchungen, Band-199, Ruprecht-karls-universitat Heidelberg, Berlin 1996; Cemil Bağlama, *Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Celâl Nuri (İleri) Ve Görüşleri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000; Bedrettin Altunkuşlar, *Celâl Nuri'nin Üç Romanı*, (Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2001. Bu Çalışmalarla Birlikte Celâl Nuri'ye Ait En Kapsamlı Eser Sayısının Tespit Edildiği Bir Çalışma İçin Bk., Necmi Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, (Selçuk Üniversitesi-sosyal Bilimler Enstitüsü-basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003.

şimdiye kadar *Celâl Nuri* hakkında bazı akademik çalışmalar yapılmış olsa da¹, *Celâl Nuri*'nin Türk inkılabına bakışı kronolojik olarak ve dünyanın diğer önemli inkılapları dikkate alınarak mukayeseli bir değerlendirilmesi yapılmamıştır. Yeni Türkiye'nin Atatürk inkılapları neredeyse bir asrı bulmak üzeredir. Sömürü hâline getirilmiş bir takım dünya ülkelerine, bağımsızlık modeli olan Türk inkılabının neticelerini daha iyi değerlendirmek ve bu geçen süre zarfındaki dinamik yapısını anlamak, şüphesiz Celâl Nuri gibi batıcı ve gerçekçi düşünebilen şahsiyetlerin fikirlerinin tanıtılmasıyla daha da somut bir görünüm arz edecektir.

A- Celâl Nuri İleri Kimdir?

Celâl Nuri 1882'de Gelibolu'da doğmuş², Girit'te Helvacızâde unvanıyla bilinen aileden Meclis-i Ayan üyesi *Mustafa Nuri Efendinin* oğludur. *Mustafa Nuri Efendi*, 1876 Osmanlı Meclisinde Zabıt Kâtipliği; Girit, Bağdat, Adana Mektupçuluğu; Gelibolu, Sakız, Serez Mutasarrıflığı; Musul, Erzurum, Ankara, Sivas Valiliği ve Hazine Hassa Nazırlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur³. Celâl Nuri'nin annesi Nefise Hanım ise, Cezair Valisi ve Mesnevi-i Şerif şarhi, (Güney Arnavutluğun köklü Dino ailesinden) Abidin Paşanın kızıdır⁴.

Celâl Nuri kültürel zenginliği olan bu aile ortamında çocukluğunu yaşamış, ilkokuldan sonra Galatasaray Mekteb-i Sultânisinde orta öğrenimini tamamlamıştır⁵. 19 yaşında

Celâl Nuri Hakkında (Ölümünden Sonra) Yazılan Makalelerin Künyeleri İse Şu Şekildedir: Sadri Ertem, "Celâl Nuri-1", *Kurun*, No. 7481, 6 İteşrin 1938, S. 6; Hasan-âli Yücel, "Celâl Nuri İleri", *Akşam*, No. 7207, 7 T.sani 1938, S. 6; Aka Gündüz, "Celâl Nuri'nin İki Asil Hatırası", *Tan*, No.1179, 9 İteşrin 1938, S. 5; Sami N. Özerdim, "Celâl Nuri İleri Ve Dilimiz", *Türk Dili*, Sayı. 137-138, Ankara 1963, S. 271-276, 324-327; Ekrem Aksoy, "Celâl Nuri İleri Et Son 'Cauchemar'", *Hacettepe Üniversitesi- Fransız Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı. 6, Ankara 1980, S. 103-111; Cemil Meriç, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı 1-ii", *Tarih ve Toplum*, Sayı. 9-10, Eylül-ekim 1984, S.199-203, 274-278 (Meriç'in Bu Makaleleri Sadece Celâl Nuri'nin Yazmış Olduğu Türk İnkılabı-1926 Eseriyle İlgilidir); Zeynep Kerem, "Celâl Nuri İleri'nin Atatürk Ve Süleyman Nazif'le İlgili İki Mektubu", *Kaynaklar*, Sayı. 4, 1985.s. 71-73; Özer Ozankaya, "Türkiye'de Cumhuriyet Öncesinin Düşünce Ortamı: Celâl Nuri'nin Rönesans Ve Reformun Dışında Kalışımıza İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Basın-yayın Yüksek Okulu 1988 Yıllığı*, Ankara 1988, S.139-164; Turan Akkoyun, "1924'te Kılıç Ali'nin Celâl Nuri'ye Saldırısı Ve İzmir Basınının Tavrı", *Tarih Ve Toplum*, C. 17, Sayı. 99, Mart 1992, S. 54-56; Mevlüt Çelebi, "Mütareke İstanbul'unda Bir İtalyan Dostu: Celâl Nuri", *Tarih Ve Toplum*, C. 18, Sayı. 108, İstanbul Aralık 1992, S. 365-366; Orhan Koloğlu, "Celâl Nuri'nin Jeune Turc Gazetesi Ve Siyonist Bağ", *Tarih Ve Toplum*, C. 18, Sayı. 108, Aralık-1992, S. 46-48; Necati Aksanyar, "Dönemin Aydınlarından Celâl Nuri'nin Mütareke Ve Milli Mücadeleye Bakışı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan, Yıl. XXXI/1-2, Ankara 1993, S. 23-47; Mevlüt Çelebi, "Celâl Nuri İleri'nin Bir Raporu", *Toplumsal Tarih*, C. 9, İstanbul 1994, S. 58-60; Recep Duymaz, "Bir Cumhuriyet Aydınının Batı Edebiyatı Tarihi Dersleri", *Yeni Türkiye*, Yıl. 7, Sayı. 43, Ocak-şubat 2002, S. 536-548; Necmi Uyanık, "Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri Ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", *Selçuk Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 15, Bahar 2004, S. 227-274.

2. TBMM Azayı Kırımına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM Arşivi, Dosya No. 180; Giridi Ahmed Sâki, *Celâl Nuri Bey Ve Cezri Fikirleri*, Dersaadet 1338-1335/1919, S. 4, (Bu Kaynakta Celâl Nuri'nin Asıl İsmi Mehmed Celâleddin Olduğu Belirtilmektedir.)
3. BOA, Sicil-i Ahvâl Defteri, No. İi/34-35; Haydar Kemal (Celâl Nuri), *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey*, Yeni Osmanlı Matbaa Ve Kütüphanesi, İstanbul H. 1331/1913, S. 9; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Kültür Bak., Yay., Ankara 1996, S. 690.
4. a.g.e., S. 690-691; Taha Toros, "Abidin Dino", *Tarih ve Toplum*, Sayı. 121, Ocak 1994, S. 29.
5. Haydar Kemal, a.g.e, s. 9-10.

Mekteb-i Hukuka başlayan *Celâl Nuri*, burada başarılı bir grafik çizdikten sonra amme hukuku sahasından da doktora unvanını almıştır⁶.

Öğrencilik yıllarında bazı devlet kurumlarında görevler alan Celâl Nuri, daha çok gazetecilik mesleğine ilgi duymuş ve nihayetinde de bu amacına ulaşmıştır. Celâl Nuri, Fransızca ve Türkçe yayınlanan bir çok gazete ve dergide sayısı 2244'ü bulan makaleye imzasını atarken 50 civarında da kitap yazmıştır⁷. Celâl Nuri, II. Meşrutiyet döneminde *İctihad* mecmuasında *Abdullah Cevdet* ve *Kılıçzade Hakkı* ile beraber, eleştirel ve yenilikçi fikirleriyle çağdaşlaşma mücadelesi vermiştir. Çok sayıda makale ve kitabı kaleme alan yazar, bu yazılarındaki amacını millet ve devletin menfaatine olmak üzere teceddüt, tekamül ve terakki prensipleriyle birlikte, Türklerin Rönesans'ını açmak ve büyük bir programla Türklere inkişaf devrini yaşatmak olarak açıklamıştır⁸. Fransızca, İngilizce, Arapça, Farsça ve Yunancayı da bilen yazar, Asya, Avrupa ve Amerika'da birçok ülkeyi gezerek bu bölgelerin medeniyetlerini yenilik açısından yerinde görerek sonuçlar çıkarmaya çalışmıştır⁹.

Kitaplarında öncelikle Osmanlı Devletinin geri kalış sebepleri üzerinde duran *Celâl Nuri*¹⁰, devletin ve milletin kurtuluşu için çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Çözüm yolları üretirken ağırlıklı olarak, dinden ilerleme aracı olarak faydalanma ve dinamik batı değerlerini modelleme ekseninde hareket etmiştir. Celâl Nuri bu amacına ulaşabilmek

6. G. A. Sâki, *age.*; s. 5-6; Haydar Kemal, *age.*, s. 10; TBMM *Âzayı Kiramına Mahsus ...*
7. *Celâl Nuri*'ye ait makale ve kitapların künyeleri için bk., Necmi UYANIK, *agt.* Bibliyografya bölümü; *Celâl Nuri*'nin yazılarını neşrettiği yayın organlarından bazılarının isimleri şöyledir: *Le Jeune Turc*, *Tanin*, *Âti-İleri*, *İkdam*, *Anadoluda Yeni Gün*, *Vakit*, *Yeni Adam*, *İctihat*, *Edebiyat-ı Umumiye*, *Hürriyet-i Fikriye*, *Ceride-i Adliye* ve *Hayat*. Bazı önemli eserleri ise şöyledir: Djelal Noury, *Une Année de Liberte*, 1908-1909, Imprimerie du "Courrier d'Orient" Constantinople 1909. (31 s.); *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1330/1912-1913(352+17 s.); *Kendi Nokta-i Nazarından Hukuk-ı Düvel*, Müsterekül'- Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul H. 1330/1912, (191+1 s.); *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1330/1912, (269+3 s.); *Havâic-i Kanunîyemiz*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1331/1913, (118+10 s.); *İttihâd-ı İslâm, İslâmın Mazisi, Hali, İstikbâli*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331(402+6); *Kadınlarımız*, Matbaa-i İctihad, H. 1331/ 1913,(224+8 s.); *Tarih-i İstikbâl-1- Mesail-i Fikriye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331/1913,(171+5 s.); *Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331/ 1913,(211+3 s.); *Tarih-i İstikbâl-3- Mesâil-i İctimâiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1332/ 1914, (164+12 s.); *Türk İnkılâbı*, Sühûlet Kütübhanesi, İstanbul 1926 (399 + 3 s.). Son eserinin Lâtin harfleriyle Türkçeye çevirisi için bk., Celâl Nuri İleri, *Türk İnkıllâbı*, (Haz. Recep Duymaz), Kaknüs Yay., İstanbul 2000,(334 s.), Celâl Nuri İleri, *Türk İnkılâbı*, (Haz. Recep Duymaz), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, (326 s.); bu eserin sadeleştirilmiş şekli için bk., Celâl Nuri, *Türk Devrimi-İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri*, (Günümüz Yazı ve Diline Çeviren, Özer Ozankaya), Kültür Bak. Yay., Ankara 2002,(350 s.)
8. (İmzasız), *Hürriyet-i Fikriye*, No. 1, 3 Şubat 1329/16.02.1914, s. 2; (imzasız), "Bismillâhirrahmanirrahim", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 1, No. 22 T.evvel 1332/04.11.1916, s. 1-2; Celâl Nuri, "Âti", *Âti*, No. 1, 1 K.sâni 1334/1918, s. 1.
9. *Celâl Nuri*'nin gittiği ülkeler arasında Rusya, Almanya, İsveç, Finlandiya, Norveç, Danimarka ve Fransa bulunmaktadır. Onun seyahatleriyle ilgili izlenimleri için bk., Celâl Nuri, *Şimâl Hatıraları*, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330/1912; *Kutub Musâhabeleri*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1331/1913; Celâl Nuri, "Mâverâ-yı Atlasî", *İkdam*, No. 7018, 26 Ağustos 1916, s.1 ; "Shicago Mâverâ-yı Atlasî Hatırasından", *İkdam*, No. 7129, 17 K.evvel 1916, s. 2.
10. Osmanlı Devletinin geri kalışıyla ilgili olarak birbirini tamamlayan geniş hacimli iki eser kaleme almış ve daha sonra bu eserleri birleştirerek yayınlamıştır. Bunun için bk., Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331/ 1913.(485+10 s.).

için milletin her ferdi çağdaşlaşmaya çağırırken¹¹, inandığı doğrular uğruna değişik fikir cephelerinden aydınlarla da polemige girmekten çekinmemiştir¹².

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanında siyasî hayata atılan *Celâl Nuri*¹³, 18 aylık Malta sürgününden sonra (22 Mart 1920-1 Kasım 1921)¹⁴, TBMM'de dört dönem milletvekilliği yapmıştır¹⁵. Milli Mücadele döneminde *Mustafa Kemal'e*, *Âti-İleri* gazetesindeki yazılarıyla¹⁶ tam destek veren Celâl Nuri, TBMM'nin açılmasından sonra Türk yenileşmesiyle ilgili bütün inkılaplara destek vermiştir. Özellikle devletin hukukî yapısı, fikrî inkılâp, kadınların toplumdaki rolleri ve harf inkılâbı gibi konularda *Celâl Nuri*'nin faaliyetleri dikkat çekicidir.

2 Kasım 1938'de hayata gözlerini yuman *Celâl Nuri*, Türk fikir tarihinde Ahmet Mithat'tan sonra (büyük ihtimalle) en fazla yazı kaleme alan bir aydın olarak tarihteki

11. *Celâl Nuri*, "Müslümanlar, Türkler, Kalkın, Gecikiniz", *İctihad*, No. 86, 26 K. evvel 1329/8 Ocak 1914, s. 1902-1904.
12. *Celâl Nuri*'nin İslâmcı, Türkçü ve kendisinin de içinde bulunduğu bazı batıcılarla olan polemikleri için bk., Celâl Nuri, *Kara Tehlike-Bir Müdafaanâmedir-*, Efkâr- ı Cedide Kütübhanesi, Dersaadat 1334/ 1918, Ziya Gökalp, "İki Tehlike", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 36, 21 Mart 1918, s. 181; Ali Suad, "Zat-ı Hazreti Muhammed, Makalesine Müteallik-Celâl Nuri Beyefendiye", *Sebilürreşad*, C. 11 No. 282, 9 R. evvel 1332/ 23 K. sâni 1329/05.2.1914, s. 242-245; Ali Suad, "Vicdan-ı İslâm-'Zat-ı Hazreti Muhammed' Makalesi Münasebetiyle Celâl Nuri Beye İkinci Hitab" *Sebilürreşad*, C. 11, No. 283, 16 R. evvel 1332/30 K. sâni 1329/12.2.1914, s. 361-363; Ali Suad, "Zat-ı Hazreti Muhammed-Celâl Nuri'ye Üçüncü Hitabım", *Sebilürreşad*, C. 11, No. 286, 7 R. Ahir 1332/20 Şubat 1329/5.3.1914, s. 414-418; Celâl Nuri, "Şime-i Husûmet", *İctihad*, No. 88, 9 K. sâni 1329/22 Ocak 1914, s. 1949-1950; Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", *İctihad*, No. 89, 16 K. sâni 1329/29 Ocak 1914, s. 1979-1983. Polemiklerle ilgili geniş bilgi için bk., Necmi Uyanık, *agt.*, s. 355-360, 398-418, 477-497.
13. Celâl Nuri, "Gelibolu Ahali-i Muhteremesine", *İleri*, No. 675, 25 T. sâni 1335/1919, s. 1-2. *Celâl Nuri*, bu mecliste Misak-ı Millinin muharrirliğini yapmıştır. Bu bilgi için bk., (İmzasız), "Celâl Nuri Bey", *Yarın*, S. 42, 14 Eylül 1338/19122, s. 287.
14. *Celâl Nuri*, İstanbul'un işgaliyle birlikte istenmeyen milliyetçiler arasında gösterilerek Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk., Bilâl Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yevi, 2.bs., İstanbul 1985, s. 179-180, 229-230, 395-404; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Yok Edilmek İstenen Millet*, Selek Yay., İstanbul 1957, s. 76-77;
15. Mecliste sırasıyla aldığı bazı önemli görevler *Zabıt Ceridelerine* göre şu şekildedir. Kanûn-ı Esâsi Encümeni Riyasetine seçilişi ve onunla ilgili haber, *TBMM ZC.*, 1/16, 7.2.1338/1922, s. 254; *İleri*, 10 Şubat 1338/1922, s. 1'de ve diğer görevleri şu şekildedir: Kanun-ı Esâsi Encümeni Azalığı, *TBMM ZC.*, 1/24, 8.11.1338/1922, s. 430; İktisat Encümeni Katipliği, *TBMM ZC.*, 1/25, 20.12.1338/1922, s. 469; İkinci dönemde, Kanûn-ı Esâsi Encümeni'ne Dördüncü şubeden tekrar seçilişi, *TBMM ZC.*, 1/28, 8.3.1339/1923, s. 43; İktisat Encümeni Mazbata Muharriri, *TBMM ZC.*, 1/28, 8.4.1339/1923, s. 473; Kanûn-ı Esâsi Encümeni Mazbata Muharriri ve aynı zamanda Hariciye Encümenine seçilişi, *TBMM ZC.*, II/1, 16.8.1339/1923, s. 71-72/ II/2, 12.9.1339/1923, s. 35-36; Nizamname-i Dâhiliye Encümeni Mazbata Muharrirliği, *TBMM ZC.*, II/30, 14.3.1927, s. 132; Teşkilât-ı Esâsiye ve Muhtelit Encümeni Azalığı *TBMM ZC.*, III/2, 2.2.1928, s. 128. Görüldüğü gibi, *Celâl Nuri*, saltanat, hilâfetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı, Teşkilât-ı Esâsiye'nin hazırlanışı ve *Chester Projesini* kabul eden İktisat Encümeninin Mazbata Muharriri olarak önemli görevlerde bulunmuştur.
16. Onun Milli Mücadele'yi destekleyen yazıları için bk., Celâl Nuri, "Sivas Kongresi Heyeti-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine", *İleri*, No. No. 631, 12 T. evvel 1335/ 1919, s. 1-2; "İlim ve Fen, Tarih Nokta-i Nazarından Kuvâ-yı Milliye", *İleri*, No. 638, 19 T. evvel 1335/ 1919, s. 1-2; "Osmanlı Siyâseti Hariciyesi-Mustafa Kemal Paşanın Nokta-i Nazarı.", *İleri*, No. 643, 24 T. evvel 1335/ 1919, s. 1-2; "Kuvâ-yı Milliye Terreddi Etmemelidir", *İleri*, No. 654, 4 T. sâni 1335/ 1919, s. 1-2.
17. Celâl Nuri yazılarında değişik müstear isimler kullanmıştır. Bunlar şu şekildedir: Tarik Celâl , Haydar Kemal, Afife Fikret, Mehmet Celâl, Helvacızâde. Ayrıca Fransızca yazılarında Djelal Noury ve N. De Heiva isimlerini kullanmıştır. Geniş bilgi için bk. N. Uyanık, *agt.*, s. 72.

yerini almıştır¹⁷. Çok yazmasından dolayı *Celâl Nuri*, “*Seksen beygir kuvvetinde bir yazı makinesi*”ne benzetilmiştir¹⁸. Bu özelliği sebebiyle Süleyman Nazif onun hakkında şunları yazmıştı: “*Celâl Nuri Beyin ilmini kimse inkâr etmez, çok okuduğu için, ilminde ilerleyerek değişir. O, son sistem bir dretnottur (savaş gemisi), fakat dümensiz*”¹⁹.

B-Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İnkılâp Fikri

Celâl Nuri, II. Meşrutiyetin ilân günlerini İstanbul’da bizzat yaşayan ve sevincini bürosuna astığı bayraklarla gösteren çağdaş bir Türk aydını olarak, daha sonraki yıllarında inkılâp-yenileşme fikrini değerlendirme imkânını bulmuştur²⁰. Ona göre, meşrutiyetin gayesi, “*İyice geri kalan milleti yetiştirmek, ona yeni bir azim ve iradet-i ifâza etmekten başka bir şey*” değildir²¹. Kanûn-ı Esâsi’nin yeniden ilânı gereğini vurgularken meşrutiyetperver bir yapıya sahip olduğunu belirten *Celâl Nuri*, meşrutiyetçilerin gayesi olarak “*hürriyet ve demokrasi*” ve sakin bir inkılâp için istişareye dayalı bir hükümet sisteminin gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu ortam içerisinde muhalefet eleştirisinin olmaması ise bir endişe kaynağı olarak görülmelidir²². Büyük ihtimalle *Celâl Nuri*’ye ait olan isimsiz bir yazıda ise, Osmanlılar İstanbul’un Fethiyle nasıl bir çağ kapayıp yenisini açmışlarsa, “*istihsal-i meşrutiyet de*” Osmanlı Devletinde medenî âlem için, “*yeni devirler açacak inkılâbat-ı azimenin*” baş göstermesini icap ettirmiştir tespitleri yapılmıştır²³.

Yukarıdaki tespitlerle beraber *Celâl Nuri*, yaşadığı tarihi kesitte, siyasî dalgalanmaların fazlasıyla boy gösterdiği bir ortamda Türk inkılâplarına katkısı olan çağdaş fikirlerin, değişim ve terakki modeli içerisinde veya incelediği inkılâplar bağlamında incelenmesi gereğini ortaya koymuştur. Onun, Türk inkılâplarını geniş bir perspektiften bakarak ele aldığı *Türk İnkılâbı* eserinin de genç Türkiye Cumhuriyetinin ilk inkılâp tarihi kitabı olması, bu konunun önemini bir kat daha arttırmıştır. Bundan dolayı, yine kendi bakış açısıyla öncelikli Fransız ve Rus inkılâpları ekseninde Türk inkılâbının bir anlamda ne derecede Avrupalı bir inkılâp olduğunu ortaya koymak yeni gelişmeler açısından önemli bir tespit olacaktır.

Celâl Nuri’nin 1913 yılında yaptığı değerlendirmeye göre, 1789 Fransız İnkılâbı’ndan evvel *Voltaire*, *Rousseau*, *Montesquieu* ve kilise reformuna neden olan M. Luther,

18. Hasan Ali YÜCEL, *Edebiyat Tarihimizden*, 2. bs., İletişim Yay., İstanbul 1989 ek sayfalarında.

19. Süleyman Nazif, “*Celâl Nuri Beye Aid*”, *İleri*, No. 1769, 6 K. sâni 1339/ 1923, s. 2; *Süleyman Nazif*’in bu tespitine *Celâl Nuri* şöyle cevap verir: “*azizim sende, son sistem ve (ekvotaryal) utlak olunan cinsten bir rasad dürbinisin. Lâkin camsız. Adesesiz. Eğer öyle olmasaydı, dümeden başka daha birçok nevakısım olduğunu görürdün*” demiştir. bk., *Celâl Nuri*, “*Süleyman Nazif’e Mektub-ı Mekşûf*”, *İleri*, No. 1784, 21 K. sâni 1339/1923, s. 1.

20. Djelal Noury (*Celâl Nuri*), *Une Année de Liberté*. 1908-1909, Imprimerie du “*Courrier d’Orient*”, Constantinople 1909, s. 4-19. *Celâl Nuri* II. Meşrutiyetle ilgili ilk toplu değerlendirmesini Fransızca olarak kaleme aldığı bu eserinde yapar. Bu eserinden önce, II. Meşrutiyetin ilk hükûmeti olan Kâmil Paşa Hükûmetine yazmış olduğu 21 sayfalık açık mektubu vardır. Temmuz inkılâbından sonra, içtimâî bir inkılâbın olması gerektiği ve Osmanlı’nın tarıma dayalı bir memleket olduğu için siyasî inkılâptan sonra, öncelikle hukukî düzenlemelerin bu alanlarda yapılmasının gereğine dikkat çeker. Üzerinde tarihi bulunmayan bu mektup *Kâmil Paşa Hükûmetinin* programını açıkladığı tarihten hemen sonradır. bk., *Memâlik-i Osmâniyede Emvâl-ı Gayrı Menkûle ve Evkâf Hakkında Celâl Nuri Bey Tarafından Evkâf-ı Hümayûn Nazırı Ekrem Beyefendi ile Defteri Hâkâni Nazırı Abdurrahman Beyefendi Hazerâtına Hitaben Yazılmış Açık Mektub*, Yeri ve Tarihi Yok, s. 1.

21. Celâl Nuri, “*Üssü’l-Esas*”, *Hürriyet-i Fikriye*, No. 4, 24 Şubat 1329, s. 3.

22. Celâl Nuri, “*Ruh-i Meşrutiyet..*”, *Âti*, No. 298, 4 T. sâni 1334/1918, s. 2.

23. (Celâl Nuri-imsasız), “*10 Temmuz İyd-i Millisi 10-23 Temmuz Onuncu Sene-i Devir*”, *Âti*, No. 202, 23 Temmuz 1334/1918, s. 1.

Calvin gibi şahıslar “*efkâr-ı umûmiyeyi*” hazırlamamış olsalardı Avrupa’da siyasi, dinî ve içtimâî inkılâplar olmayacaktı. Türkiye’de maalesef siyasi inkılâp, fikrî ve içtimâî inkılâplardan önce olduğu için, tekâmül eksik kalmış ve ciddi bir gelişme sağlanamamıştır. Ancak, bundan sonra da durmaya imkân yoktur. Çünkü, istikbal için önemli meseleler kurcalanmış ve “*inkılâp fikrinin arefe-i beşâretinde*” bulunmaktadır²⁴.

Osmanlı’nın inkılâp fikrinin içerisine girmesinde *Celâl Nuri*’ye göre en büyük etken, devletin ve milletin başına gelen darbeler ve olaylardır. Bu olaylarla, fikirler üzerinde düşünme ameliyesi meydana gelmeye başlamıştır. Ancak, bu noktada esas görev hükûmete düşmektedir. Hükûmet, inkılâp fikrini kaybetmeden fikirlere önemli hürriyetler tanımalıdır. Şurası da bir gerçektir ki, kalem erbabı zihnini yorma zahmetinde bulunmamaktadır²⁵. İnkılâp, “*hudus demek değildir*” ve hiçbir şey yoktan var edilmemiştir. Kuvvet, tekâmül ve tebeddül ile bir keyfiyetten diğerine geçilmektedir²⁶. İçtimâî bir inkılâp içerisinde, terbiyevî ve iktisadî ilerleme olmadan “*siyasî inkılâp yapmak serap ile tesliyet*” bulmaya benzemektedir. Bu açıdan 1908 hareketi bir inkılâptan ziyade bir darbe anlamını taşımaktadır²⁷.

Yazara göre, içtimâî bir inkılâbın daha erken gerçekleşebilmesi için ulema, hür fikir ile düşünmeli, gerekli ahkâmı nerede bulunuyorsa oradan alınmalı ve ulema yeni fikirlere muhalif olmamalıdır²⁸. Yeni fikirliler de sarıklıları rakip konumunda görmemelidirler. Bu açıdan bakıldığı zaman, “*İslâmiyet’in en ziyade bedhahları, ehl-i salib değil, muzır an’anelerin muhafazasında ısrar eden kısa fikirlilerdir*”²⁹.

Her inkılâp, “*hakikî mezalim ve itisafâtı biraz tenkıs eder. Fikr-i musavât ise, o nisbetle yükselir. Kökleşmiş bazı müessessât-ı zalimâne ortadan kalkar, vakta bu esnada bir miktar kan dökülür. Fakat bu vaz’-ı haml esnasında kadının giriftar olduğu halete benzer*” ağırlardan sonra meydana yeni bir çocuk gelir. *Celâl Nuri*’ye göre, her inkılâp böyle gerçekleşmiştir. *M. Luther*’in reformu, beşeri bir buçuk asır harbe mecbur ederken, İslâmiyet’in yerleşebilmesi için şark ve garp kana boyanmıştır. Tıpkı bunun gibi 89 *Fransız Hukuk-ı Beşer Beyannâmesi* intişar edinceye kadar, idam makineleri sürekli çalışmıştır³⁰. Bu gelişmeler ışığında ve mevcut şartlar altında kaybedecek bir dakikamız bile yoktur. Adaletsiz bir devlet payidar olamayacağı için, devletin en birinci vazifesi adaleti icra etmektir. Binaenaleyh, siyasi inkılâpları yaptığımız gibi, bir de “*adli ve idari*” inkılâpları yapmak ve aynı zamanda eski usullere de veda etmek gereklidir³¹.

Celâl Nuri’nin inkılâp anlayışı çok boyutlu olarak siyasi, edebî, fikrî, iktisadî, içtimâî birçok yönden inkılâbın gerekliliğini içermektedir. Balkan Savaşları dönemi ve hemen

24. Haydar Kemal (Celâl Nuri), *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle..*, s. 6.

25. Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye*, s. 200-204.

26. Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye*, s. 112.

27. Celâl Nuri, “Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye”, *İctihad*, No. 46, 1 Mayıs 1328, s. 1088-1093.

28. *Celâl Nuri*’nin burada dikkat çektiği ulema sınıfını *M. Tuş*, tarihi süreç içinde Osmanlı Devletindeki baskı grupları içinde değerlendirmiş, aşiret beylerinden sonra tarikatları ve medrese üyelerini (ulema), yönetimi kontrolü altında tutan baskı grupları olarak göstermiştir. bk., Muhittin TUŞ, “Osmanlı’da Baskı Gruplarının Rolü Üzerine Bir Deneme”, *ALÜ OTAM Dergisi*, S. 6, Ankara 1995, s. 319-324.

29. Celâl Nuri, “Havâic-i Kanûniyemiz-Kavânin-i Muvakkate”, *İctihad*, No. 66, 16 Mayıs 1329, s. 1427-1430.

30. Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbâl -3- Mesâil-i İctimâiye*, s. 98.

31. Celâl Nuri, *Havâic-i Kanûniyemiz*, s. 54.

sonrası Osmanlı ve etrafındaki coğrafyada meydana gelen harpler, değişimler şüphesiz *Celâl Nuri*'nin zihin dünyasında, inkılâp anlayışının çeşitli ve yenileşme anlayışının da çok boyutlu bir yapı arz etmesine neden olmuştur. Çünkü o, sürekli yeni arayışlarla dertlerden kurtulmak için gözünü hep yeni gelişmelerin olduğu coğrafyaya, Avrupa, Rusya ve Amerika'ya dikmiştir.

Abdullah Cevdet'in *Le Jeune Turc*'e gönderdiği bir mütalâasına katılan *Celâl Nuri*'ye göre, edebiyatımız adeta küçük ceketli, yakalıklı, boyun bağı giymiş softalara benzemektedir. Ona göre "*Hülâsa: Edebiyât-ı hazıramız, ihtiyacât-ı hazıra-i milliye ve içtimâiyemizi temin edemiyor. Bu şekil edebiyatta milli bir hastalıktır. Millî ve içtimâî inkılâbımız henüz inkılâb-ı siyâsiyemizi takip edememiştir*"³². Burada görüldüğü gibi *Celâl Nuri*'nin *Abdullah Cevdet*'le beraber edebiyattaki eksiklik üzerine parmak basması, şüphesiz onun inkılâp fikrinin oluşması ve içtimâî tekâmülün ardından fikri tekâmülün devam etmesi fikrini benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nokta da ise, sosyalistler ve anarşistlerin dahi edebiyat³³, şiir ve romanlarla taleplerini ortaya koymaları, Osmanlı cemiyeti için edebiyattan faydalanma gereğinin vazgeçilemez olduğunu açık bir şekilde görmeye yaramaktadır.

Celâl Nuri, inkılâp-değişim anlayışında *Nietzsche*'nin şu fikrinden etkilenmiş benzemektedir. "*Bazı terakkiyât-ı inkılâb révaluation; bazı terakkiyât-ı tekâmül evolution sayesinde husûl-pezir oluyor. Bunları tefrik edecek bir ilim ve fen yoktur. Her iki nev'in temeyyüzü bir eser-i sanattır. Bunun san'atkârlarına dühât-ı siyaset diyoruz*"³⁴. Dolayısıyla *Celâl Nuri*'deki inkılâp kavramı, ihtilâl kavramı ile genel hatları itibarıyla iç içe geçmiştir. Bu konuyu biraz daha açabilmek için onun Bolşevik inkılâbı hakkındaki düşüncelerini incelemek gereklidir.

II. Bolşevik İnkılâbı

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru gelinirken, 1918 yılının başlarında *Celâl Nuri*'nin dikkatini çeken olay Rusya'daki *Bolşevik inkılâbı* olmuştur³⁵. *Celâl Nuri*, bu konuda ihtiyatlı bir yaklaşım göstermekle beraber, başlangıç itibarıyla Bolşevizmden ümitvardır.

Ona göre, "*Bizim i'tilâf kabul etmez bir hasmımız vardı: Sabık Rusya İmparatorluğu, Kurtla kuzunun menâfi, hakk-ı bekâsı nasıl uzlaşamazsa münâsabatımızın da*" telifi imkânsızdı. Rusya denizde sıkışmış mahsur olduğundan, açık denizlere çıkmak istiyordu. Yalnız bunun iki engelinden birisi boğazlarımızdı. Bunun için, Rusya, "*boğazımıza sarılan bir yilandır.*" Ancak, "*Bolşevikler kadim siyasetin takibine asla tenezzülkâr*

32. Celâl Nuri, *Tarih-i Tedeniyât-ı Osmâniye*, s. 168-174.

33. *Celâl Nuri*, Kuzey ülkelerine yaptığı seyahatte, gittiği ülkelerden birisi Ukrayna'dır. Burada, edebiyat oluşturulmaya çalışılmakta ve ihtilâl, inkılâp, istihlas ortamında yeni doğan Ukrayna Cumhuriyetinde, millî hisler uyandırılmaktadır. bk., "Ukrayna'da Birkaç Gün", *Âti*, No. 11, 11 K.sâni 1334/1918, s. 1.

34. Celâl Nuri, "Katarât-ı Efkâr-2-"; *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, No. 9-40, 3 T.sâni 1917, s. 236.

35. Rusya'da Ekim devrimi olarak adlandırılan "Bolşevik Devrimi" 26 Ekim/8 Kasım 1917 bildirisinin taşıdığı anlam *H. Carr tarafından şöyle verilmiştir:* "Devrim'i ya da 'İşçi ve köylü devrimi'ni savunmak, niyet için yeterli bir tanımdır; devrimci sıfatı, kendi övgüsünü kendi içinde taşımaktadır. ('Devrimci düzen', 'Devrimci adalet' gibi), 'Karşı devrimci ise, kötülüğün ta kendisidir.(4) 4. Fransız devriminde de 'devrim' ve 'devrimci' kelimeleri aynı yarı dinsel coşkunluğu dile getiriyordu." bk., E. H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1- 1917-1923*, (Çev. Orhan Suda), Metis Yay., 2. bs., İstanbul 2002, s. 105-106.

olmadıklarından” yeni akideleriyle beraber, boğazlarda Osmanlı hakimiyetine son vermekten vazgeçmek isteyeceklerdir. Bir Ortodoks devleti olan sabık Çarlık Rusyası, memleketimizdeki Hristiyan unsurları sürekli tahrik etmiş ve vatan aksamımızın çeşitli kısımları Moskof askerinin işgali altında kalmıştır. Ancak şimdi, Bolşeviklerin dünya siyaseti ile alakaları yoktur. Binaenaleyh, bu dersten de kurtuluyoruz demektir. Kapitülasyonlardan faydalanarak doğuda aleyhimize faaliyetlerde bulunan Rusya, *“hukuk-ı tabiiye ve milliye nazariyatının”* bir neticesi olarak bu faaliyetlerden vazgeçmek isteyecektir. Gelen telgraflardan anlaşıldığına göre, *“Bolşevikler, milletleri kendi keyif ve heveslerine terk”* etmektedirler³⁶. *Celâl Nuri*, bu siyaseti iki noktadan takdir ve hatta tebcil etmektedir. Birincisi, hukuk-ı milliye nazariyelerine uymaları, ikincisi emperyalizme neden olacak vahid bir Rusya değil, küçük devletlerden oluşan ve Türkiye’yi tehdit etmeyecek bir Rusya olmasındandır. Bu anlayıştan dolayı, Rusya’da serbest bırakılacak olan 40 milyon Müslüman, belki de *“hükümet-i müttehide-i İslâmiye”* adı altında birleşeceklerdir. Aynı zamanda Tataristan, Türkistan, Kafkasya ve Kırım, Osmanlı vatanının dört hemşiresi olarak Türkiye ile Turan arasında *“hudud-ı mülkiye”* peyda edeceklerdir. Çarizmin devamı Türkiye’nin geleceği için felâketlere sebep olacağından, *“akide-i ictimâiyelerinde kendileriyle tamamen hemrey olmamakla beraber, Bolşevikleri kardeş telâkki eder ve Lenin’i, Troçki’yi, Krilenko’yu, alelumum şüreka-yı mesâi ve içtihatlarını alkışlarız. Bunlar bütün beşeriyete, kendilerine ve bize”* büyük bir hizmet vermektedirler. Bolşevik ihtilâli, âlemin diğer taraflarında da kendini gösterecektir. Bunun için İngiltere, işi ciddiyetle izlemek mecburiyetiyle beraber, *“yelkenleri suya”* indirmek zorunda kalmıştır³⁷.

Bolşevik devrimi bağlamında Almanya’dan da bahseden *Celâl Nuri*, Bolşevik ıslahatında acele işe şeytan karışabileceğini söyleyerek, Bolşeviklerin müfritlerini ve sahtelerini zaman ve mekâna uymaları konusunda uyaracaktır. Çünkü, 1789 Fransız İnkılâbı’nda *“erbâb-ı ifrat”* zamana uymadan hareket etmiş, *“kavim üzerine çizilen resimler gibi... zamanın darbesiyle”* mahvolup gitmişlerdir. 1789 Fransız İnkılâbı, siyasi özellik gösterirken Rus inkılâbını yapanlar, *“hem siyasi hem de ictimâi ve iktisadi nazariyelerin”* tatbikine çalışmaktadırlar. Bu *“med ü cezir”* üslûbunun mevcut olduğu yerde, şu da bilinmelidir ki, *“emvâc-ı devir ve dehr, elbette Bolşevik ıslahatının muhite, zamana, ırkın irfan ve seviyesine uymayan icraat ve ıslahatını, er geç yıkacak, devirecek, ancak, muhite, zamana, ırkın irfan ve seviyesine uyan nazariyât”* ayakta kalabilecektir. Şurası da unutulmamalıdır ki, bugün *“pek revacda olan nasyonalizm fikrine, yarın, öbür gün, enternasyonalizm, kaim olursa yine tertibâtı değiştirmek mi lâzım gelecek? O hâlde[bir] yıl on iki ay coğrafya kitabı ve atlası tanzimi ile mi”* meşgul olunmalıdır? Bu tahavvülât ve inkılâbât, gerçekte ammenin çalışmasını durdurmak kabiliyetini haizdir. Almanya hükûmeti ise, akıllı ve müdebbir bir kayserin münevver, mütefekkir bir ricalin *“taht-ı siyasetinde”* bulunmaktadır. Onun için *“hadisât-ı hazırada”*, müttefik memlekette *“efkâr iyi bir surette idare edilmektedir.”* Almanya bugün Bolşevik nazariyatını kabul ederse bundan fazlasıyla faydalanabilecektir. Çünkü, Baltık bölgesinin ekser ahali Almandır³⁸.

Celâl Nuri Ruslar, *“mîlel-i akvamın mukadderatlarına hakim olmak nazariyesini takibe başladılar”*, derken şu tespitleri yapar. *“Kıssadan Hisse: Dünya’da en fena şey*

36. Bu fikirle ilgili olarak *Celâl Nuri*, 11 Ocakta ayrı bir değerlendirme yapar. bk., *“Hayat-ı Mîlel-Avusturya ve Milliyet Nazariyesi”*, *Âti*, No. 11, 11 K.sânî 1334/1918, s. 2.

37. *Celâl Nuri*, *“Osmanlı Nokta-i Nazarından Rusya İnkılâbı ve Musâlâhası İngiltere’nin Hakk-ı Kelâmı”* *Âti*, No. 4, 4 K.sânî 1334/1918, s. 2.

38. *Celâl Nuri*, *“Dâhili ve Hârici Siyâsetde İfrat”*, *Âti*, No. 9, 9 K.sânî 1334/1918, s. 2.

İngiliz nasihatıdır. Hisseden Netice: Selâmete ermek istersek İngilizlerin dediğinin tam makusunu icra ediniz....felâh ondadır. 1912-13'lü yıllarda Rusya'yı gezen Celâl Nuri, fert olmak üzere Rus'un vahşi olmamakla birlikte, medenî olduğuna da dikkat çekecektir. Ancak, çarizm vahşidir. Rusya'da millet misafirperver, cana yakındır. Millet lâtif, fikriyattan hoşlanmaktadır, kan dökücü değildir. Buna göre, Rus İngilizden medenidir. İngiltere ise medeniyeti âliyata aittir. Onun için, İngiltere siyasetinin sonu "Bolşevikizm" olacaktır³⁹.

14 Ocak 1918'de İstanbul'da yayınlanan, esas olarak Moskova'da çıkan *İl* adındaki bir Türk gazetesinden iktibas edilen "Halk komiseri Lenin ile Rus hükûmeti İçtimâyesinin" sulh ve yeni politikalarını ortaya koyan 10 maddelik programını⁴⁰ Âti'de yayınlayan Celâl Nuri, yazısının sonunda, şu değerlendirmede bulunacaktır: "Devir değişiyor; tarihin bir cildi nevini başladı. Beynelmîlel fark-ı içtimâiye ve Rus ahrarı bu hareketin pişvâsı oldular. Bu inkılâb-ı azimin bir esaslı düşmanı vardır ki, sözleri ne olursa olsun, İngiliz Başvekilidir. Amerika Reisi de ona âdeta, muavin ve yaver oldu. Lenin ile arkadaşının şu nezih ve necib hitabesi ile İngiliz ve Amerikan beyanatını bir kere mukayese ediniz"⁴¹.

İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin emperyalist politikalarına karşı Celâl Nuri, her ne kadar Çarlık Rusyasında benzer bir politika olsa da Çarlığın yıkılmasıyla Bolşeviklere olumlu bakmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni ise, Bolşeviklerin barışçıl bir bildiri yayınlamalarıdır. Celâl Nuri'ye göre, Bolşevik inkılâbının önemli bir nedeni de I. Dünya Savaşı olmuştur. Bu harple beraber yönetim anlayışı değişmiş ve "Sosyalist Cumhuriyeti" doğmuştur⁴². Dolayısıyla Celâl Nuri farklı bir bakış açısı sergilerken ağırlıklı olarak olayların ve zamanın etkisinde kalmıştır.

23 Ocak 1918'de "Rusya'da neler oluyor?" sorusunu soran Celâl Nuri, "Bolşevikler Müessisan Meclisi'ni küşad ve akabinde ilga ediyorlar. Acaba Moskof diyarında, Bolşevikler ekseriyet teşkil etmiyorlar mı?" endişesiyle, doğru olduğunu düşündüğü şahsî mütalâasına göre, "Rusya'da 'maksimalizm' ne ekseriyet teşkil ediyor, ne de ekalliyet!" tespitlerini yapmıştır. Bu şartlar altında halk ise, siyasi mesleğinin ve içtimaiyenin ne olduğundan haberi yoktur. Meclisin dağıtılması, "maksimalizmin aynı zamanda hem zaafına, hem de kuvvetine delâlet eder. Zaafına çünkü, görülüyor ki, -burjuvalar-Minşevikler dâhilde ekseriyeti teşkil ediyor. Kuvvetine, çünkü bir Meclisi dağıtmak, hükm ü nüfuzun Bolşeviklerin elinde bulunduğunu" göstermektedir. Herhâlde zıt fikirler, "ârâyı ictimâiye ve iktisadiye" Rusya'da bir kere değil, birçok defa çarpışacaktır. Aldığı özel bilgilere göre, Rus inkılâbının, ahâliyi elim bir mateme sürüklemesinden rahatsızlık duyan ve Brest-Litovsk beklentisi içinde olan Celâl Nuri,

39. Celâl Nuri, "Siyâsetde Kelbiyûn-Ruslar İngilizlerden Medenidir. Lloyd George'un Yâveri Wilson", Âti, No. 14, 14 K.sâni 1334/1918, s. 1-2.

40. Bu maddelerde genel olarak, yeni bir inkılâp hadisesinin meydana geldiği, Rus inkılâbının esareti yıkacağı belirtildikten sonra, çarizmin yuvarlandığı sıkıntılar içerisinde olan "mesâi erbabının", amelenin, köylünün, halk komiserleri, işçilere meclisleri vasıtasıyla selamete ereceği ve saltanatın milletlerin elinde olduğu; harpten bıkan bütün insanların emperyalizme karşı sosyalizm bayrağı altında dayanışma içinde olduğu; halkı ezen sermaye sahiplerinin yıkıldığı, özellikle Bolşevik hükûmetinin, "ehl-i İslâma müracaat ettiği" Müslümanların dinî ve medenî müesseselerinin serbest bırakıldığı, "Hayat-ı milliyenin" ve "Hukuk-ı İslâmiyenin" muhafaza edileceği gibi hükümler vardır. Celâl Nuri, "Şimâl Türk ve Müslümanları-Rusya'nın Siyâset-i İslâmiyesi-Bolşevikleri Takdir", Âti, No. 15, 15 K.sâni 1334/1918, s. 1-2

41. Celâl Nuri, a.g.m., s. 1-2; Celâl Nuri, Amerika beyanatı olarak Wilson Prensipleri'ni kasteder.

42. Celâl Nuri, "Rus Sosyalist Cumhuriyeti", Âti, No. 17, 17 K.sâni 1334/1918, s. 1.

buradaki fikirlerinden anlaşılacağı üzere, Bolşevikizm'in güvenilirliği konusunda şüpheye düşmüştür. Çünkü, aynı dönemde Fransa'da da bir karışıklık söz konusudur⁴³.

Celâl Nuri yaklaşık kırk beş günlük ümit ve tereddütten sonra, Rusya'da hükümetin anarşiye doğru gittiğini, Ukrayna'da ne kadar sakin bulunan burjuvazi varsa, bunların maksimalizm nöbetleri geçirdiğini, Rusya'nın siyasi değil, iktisaden de mahvolmaya başladığı görüşlerini ortaya koymuştur⁴⁴.

Celâl Nuri, 3 Mart 1918'de Bolşevik idaresi ile imzalanan *Brest-Litovsk* antlaşmasından yirmi bir gün sonra, 'Rusya'da oluşturulan yeni yapı, sendikalar, tröstler ve ecnebi şirketleri milletin kanını emmektedir, sonucuna varacaktır. Halk ise bu duruma dayanma gücünde değildir. "Sosyalizmden, nazariyât-ı iktisadiyeden, felsefe-i ictimâiyeden tabiatıyla gafil haşerât, yağmagirlik için, Kızıl Hassa unvanıyla taburlar teşkil edib haydutluğa" başlamışlardır. *Celâl Nuri*, bu görüşleriyle birlikte yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesini ve kapitalizmin dağıtılmasına yardımcı olmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir⁴⁵.

Celâl Nuri ile benzer görüşler paylaşan *Samih Rifat*, *Montesquieu'nun "Hükûmetsiz cemiyet olmaz!"* sözünü hatırlatarak, aslında bu sözün daha önceden Çiçeron tarafından farklı bir şekilde ifade edildiğini de belirtecektir. *Bolşevik idaresi*, hükümet namına bir müessesesi olmadan kendini kabul ettirmektedir ve bu durum ise bazı eski kabile usullerine benzemektedir. Onun için burada bir devlet ve hükümetten bahsedilemeyecektir. 1789 *Fransız İhtilâli*'nde görüldüğü gibi, siyasi bir cemiyetin mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için, umûmi vazifelerinin belli olduğu "*muntazam müessesât ile idare edilmesindeki*" mecburiyetin kat'i bir sonuç getirmeyeceği de ortadadır⁴⁶.

İngiltere'nin dünyanın en sağlam cemiyetlerinden biri olduğuna dikkat çeken *Celâl Nuri*, millî meseleleri daha önce aile meselesi olarak gören Fransa cemiyetini 89 *Revolution*'unun yıktığını ve *Napoléon*'un da bunun üzerine "*tüy diktiğini*" ve sonradan oluşan cumhuriyetin de savaşlarla uğraştığını belirtir⁴⁷. *Bolşevik Lenin* idaresinin "garib bir ultiatom ısdarıyla, Kırım'ın da Bolşevik olmasını sarhoşça" emretmesiyle Türklere karşı uygulanan politikadan rahatsız olan *Celâl Nuri*, Orta Asya ve Kafkaslardaki Türkleri, özellikle de Kırım Türklerini "*Bolşevik denilen dahiyeye-i dahiyânın*" tahribatından korumak için Türkün birleşmesi hayati bir görevdir diyerek Türklerin birlik içinde hareket etmesini isteyecektir. Kırım'ın Türkiye ile ittifak hâlinde olmasının ancak onları kurtarabileceğini ve "*istiklâl ve hürriyet*" hakkı olan Kırım'ın, "*ikinci bir Türkiye*" olduğunu, dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin bunu göz ardı etmemesi gerektiğine dikkat çekecektir⁴⁸.

Rusya'daki eski rejim, şark bölgesinde "*imtiyazât-ı istihsal*" etmek istemiştir. Ancak, buna Avrupa'nın izin vermemesi ile Rusya Ermeni meselesini körükleyerek çarlığın

43. Celâl Nuri, "Rus İnkılabının Yeni Bir Safhası-Ukrayna ile Musalâha.....Fransız Bolşevikleri ve Çaristleri", *Âti*, No. 23, 23 K.sânî 1334/1918, s. 2.

44. Celâl Nuri, "Muhârebe-i Umûmiyenin İflâsı ve Tereddidi", *Âti*, No. 41, 10 Şubat 1334/1918, s. 2.

45. Celâl Nuri, "(Kapital) ve (Kapitalizm)", *Âti*, No. 84, 25 Mart 1334/1918, s. 2.

46. Samih Rifat, "Bolşevik İdaresi", *Âti*, No. 105, 15 Nisan 1334/1918, s. 1.

47. Celâl Nuri, "İctimâî Erkân-ı Harb", *Âti*, No. 109, 19 Nisan 1334/1918, s. 2.

48. Celâl Nuri, "Kırım", *Âti*, No. 113, 23 Nisan 1334/1918, s. 1; Bu tarihlerde iki buçuk ay Kırım Hükümetinde görev almış alan Cafer Seyit Ahmet Bey İstanbul'a gelmiş ve üniversite kütüphanesinde, "*Revabit-ı ukriyenin uhuvvet-i beşeriyeye mâni olmayacağı*"nı söylemiş ve *Celâl Nuri* de o toplantıda bulunmuştur.

Çin’de yapmak istediğini Anadolu’da gerçekleştirmek istemektedir. Sonuçta, Bolşevik hareketi bu politikayı terk etmek zorunda kalmıştır. *Celâl Nuri*’nin tespitlerine göre, Bolşevik hareketi “*musavât, halkçılık gibi ham nazariyeler arkasında*” gitmekte ve büyük servetleri yakıp yıkmaktadır. Ancak avam, bu servetten mahrum kalmaktadır. Eski düzeni yıkan bu hareket, *Celâl Nuri*’nin “*mürşidim*” dediği “*Le Bon’un buyurduğu gibi, Müttehayyizan yapar, eâdi(düşmanlar) yıkar*” düsturunca tavrı takınmış ve avamı da serbest bırakmamıştır. Bunun için “*Rus inkılâbı âlem için bir ders-i ibret ve intibah*” olmalıdır. Bu şartlarda Türkiye’deki havas ve rical bu tehlikelerden korunmak zorundadır⁴⁹.

“*Bolşevik idaresi cihanı kurtardı! Buradan sonra hangi babayığit, millet intizam-ı içtimâîyeye veda edip müfrit sosyalizme iltifakâr*”⁵⁰ olur diyen *Celâl Nuri*, bir anlamda Türkiye’nin Bolşevik inkılâbını benimsemeyeceği görüşünü ortaya koyar. Benzer şekilde, *Gustave Le Bon*’un da belirttiği gibi, 89 Fransız İnkılâbı “*bir hâl-i fevzâî(anarşi) idi. Geldi geçti*”. Meydana çıkan *Bonapart*, milleti tehditle idare etti. Bunun içindir ki bir memleketin ileri gelenlerinden, hatta “*emrâz-ı maddiyeden evvel, hiç olmazsa onlarla birlikte eskâm-ı ruhiyenin tedavisine*” de gayret edilmelidir. Bedeni hastalıklar gözle görülebilir. Ruha taalluk edenler ise, riya denilen perde ile örtülüdür⁵¹.

Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası’nda, lisan ve edebiyat açısından Bolşevizmin etkisini ele alan *Celâl Nuri*, Bolşevizme sert tepki göstermiştir. Ona göre, bizim güzel Türkçemize, tercüme edilmiş abuk sabuk tabirler girmektedir. Bu bir anarşidir. “*Türk oğlu Türk*” etmek eylemek yerine, yapmak kelimesini kullanmaktadır. Bu şekilde, “*fasâhâtden ...fersah fersah uzaklaşmamız kâfi gelmiyormuş gibi, Bolşevizmi edebiyeta kadar uzatıyoruz. Uzun saçlı, uzun tırnaklı, (Bittabi kirli tırnaklı) nâ-metruş birtakım mütereddi gençler; makinistlik, doğramacılık, kitabçılık, tesviyecilik, saatçilik, mürettiblik, amelelik, zervavatçılık gibi bir hırfete intisâb edeceklerine şairliğe sülûk*” etmişlerdir. Bütün dünyada şiir ve veznin maddî hayatla az itilâf ettiği bir devrede, “*hayatta nail-i emel olamamak bir takımımızı şair*” etmektedir. Zannedilmektedir ki bu yolda muvaffak olmak kolaydır. Elde sermayesi olmayanlar da klâsik edebiyata karşı çıkmaktadır. Onun için futurizm taklit edilmeyerek, boş şeylerle lisan baltalanmamalı ve edebiyat tahrip edilmemelidir. Buna göre, *Mithat Efendi* daha önce bulunduğu “*dekadan*” tabiriyle her hâlde şimdiki tablo karşısında iktifa etmezdi⁵².

Celâl Nuri’ye göre, Çarın emperyalist Rusya’sı ölmüş, yeni bir Rusya doğmuştur. Yönetimin değişmesine rağmen Rus idaresi boğazlarımız hakkında eski politikayı bir devlet siyaseti anlayışıyla devam ettirmektedir. “*Moskof’un derisini biraz kazırsanız altından barbar çıkar*” diye meşhur bir söz vardır. Bunu sathice bilmek gereklidir. “*İnsaniyet, medeniyet, terakki, tekâmülperver raiyyetini açan Bolşevikler, ötede beride, ezcümle Müslüman ve Türk [olan] Bakü ve Şirvan’da az zulüm etmiyorlar. Yine inşaallah bunlar da arizi hâllerdir*”. Önceleri *Tolstoy*, *Gorki* ve *Dostoyevski*’nin tahayyül ettikleri gibi “*insaniyetkâr, yumuşak...mütekamil*” bir Rusya ümit edilir ki doğacaktır. Böyle bir ihtimal olacağı gibi, anarşi ve çarlığın an’anesini devam ettiren bir Rusya da doğabilecektir. Bunun için çarlık emperyalizminin hortlaması ihtimaline

49. Celâl Nuri, “Müdâfaa-i Ricâl ve Himâye-i Havas”, *Âti*, No. 117, 27 Nisan 1334/1918, s. 2.

50. Celâl Nuri, “Eksiklerimiz”, *Âti*, No. 125, 5 Mayıs 1334/1918.

51. Celâl Nuri, “Ahlâk Frengisi”, *Âti*, No. 151, 31 Mayıs 1334/1918, s. 2.

52. Celâl Nuri, “Lisanda ve Edebiyatda Bolşevizm”, *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 3, No. 40-71, 8 Haziran 1918, s. 757-760, s. 657-660.

karşı, Osmanlı siyaseti "müteyakkız" davranmak zorundadır. Çünkü, Moskof Rusya'sı sıkışmış bir hâldedir. Bunun için Moskof'un etrafında peyda olan on iki cumhuriyetle hoş geçinmeli ve mevcut durumla beraber tarihten dersler çıkarılmalıdır. Buna göre Rus anarşisi bizi iki suretle müteyakkız etmelidir:

1. Aramızda coğrafi meseleler vardır. Ancak, Rusya'nın kullanacağı anahtarlar "Boğazlar ve Marmara" bizim elimizdedir. Buraları emniyetimiz için kapatabilmeliyiz. Rusya Kars'tan Anadolu'yu tehdit ettiği için, gözümüzü Kafkaslardan ayıramayız. "Milli bir müdâfaaya muhtacız... Kuvvetsiz bir Türkiye âlemde fesat ve ihtiras" uyandıracaktır. Onun için Karadeniz'de ekseriyet olarak hâkimiyet Türk devletinin olmalıdır.
2. Rusya "fıkr-i hürriyete, icabât-ı asriyeye" uymamış, "cebr ve şiddete" ehemmiyet vermiştir. Şimdi ise bunun tepkilerini yaşayacaktır. Fikre karşı şiddetle davranmak yanlıştır. Ülkemizde "cemiyetler her dakika teceddüt etmeli, her dakika zamana uymalıdır." Rus anarşisinin verdiği ikinci ders budur⁵³.

Fransa'da 1789'dan önce halkın taleplerini dinlemeyen monarşi, büyük ihtilâlin en büyük sebebi olmuştur. Rusya'da ise, 1905'den sonraki anarşinin en büyük nedeni halkı dinlemeyen çarın sağır kulağıdır. İngiltere'de Kromvel'den itibaren halkın şikâyetlerini ve temayüllerini dinleyen bir idare olduğu için, diğerlerinde olan çalkantılar burada olmamıştır⁵⁴. Bununla beraber Rusya, ihtilâlden sonra çalışmaya mecbur ve mahkum olduğundan anarşinin bir tepkisi olarak intizamı sağlamak zorunda kalmıştır⁵⁵.

Celâl Nuri'nin Rus inkılabı ortamında Rusya ile ilgili benimsediği model, Moltke'nin belirttiği gibi, inkılabların yukarıdan aşağıya, muhafazakâr bir unsur olan halka mütehayyizan tarafından kabul ettirilmesidir⁵⁶. 1789 Fransız İnkılabı ile doğan yeni bir âlemde ise sadece Fransa değil, bütün âlem hükümet esaslarından ve adalet kavramından faydalanmıştır. Onun için bu inkılâba saygı duyulmalıdır⁵⁷. Mondros Mütarekesinden sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkasının, İttihat ve Terakki ileri gelenlerini harcaması ve yaşanan siyasi çalkantılar ortamında, "İnkılâb, bir halet-i fevzâiyeyi mucceb olmamalıdır". İnkılâpta anarşi değil, adaletin kestiği parmağın "Şer'an kesilmesi" gereklidir. Bu inkılâptan Osmanlı heyetinin pak çıkabilmesi için adli işlere keyif, heves ve kapris karıştırılmamalıdır⁵⁸.

Buraya kadar ortaya konan fikirlerden anlaşılacağı üzere, Celâl Nuri Bolşevik inkılabıyla ilgili yaptığı değerlendirmelerde içinde bulunduğu şartlara göre sonuçlar çıkarmıştır. Bu durum ise, Türk tarihi açısından zamanını ya da çağını yakalamak adına önemli bir adım olmuştur.

53. Celâl Nuri, "Rusya Doğuyor mu, Ölüyor mu?", *Âti*, No. 165, 14 Haziran 1334/1918, s. 2.

54. Celâl Nuri, "Hakk-ı Şikâyet", *Âti*, No. 207, 29 Temmuz 1334/1918, s. 2; "Dehrin Takallübâtı", *Âti*, No. 266, 3 T.evvel 1334/1918, s. 2.

55. Celâl Nuri, "Anadolu", *Âti*, No. 251, 15 Eylül 1334/1918, s. 2.

56. Celâl Nuri, "Baldır-ı Çıplaklar Cumhuriyeti -Rıza Tevfik Beyefendiye", *Âti*, No. 293, 30 T.evvel 1334/1918, s. 2.

57. Celâl Nuri, "Hâkimiyet ve Kabiliyet-i Milliye", *Âti*, No. 383, 31 K.sâni 1335/1919, s. 1.

58. Celâl Nuri, "Tevkifâta Dâir Mütâlâa-i Şahsiyem", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 4, No. 106, 8 Şubat 1919, s. 1329-1334, s. 1332.

III-Fransız ve Rus İnkılâbının Özellikleri

Celâl Nuri, Osmanlı'nın büyük çalkantılar yaşadığı ve kendisinin tutuklandığı bir ortamda dahi inkılâp kavramına, şartlara göre farklı yorumlar getirmiştir. Özellikle karışıklıkların önlenmesi ve huzurun sağlanması açısından istibdada karşı büyük mücadele veren ve "*şaheser*" olarak tanımladığı 89 İnkılâbı'nın memleketi olan Fransa'dan "*desâtir-i esasiyesi hatta hukuk-ı medeniye cezâiye*" gibi kanunların diğer milletler tarafından "*meşk-i ittihaz*" edilmesine dikkat çekmiştir⁵⁹. Fransız ihtilâli ile orta tabaka halk hukuka mazhar olmuştur⁶⁰.

Celâl Nuri Tac Giyen Millet adlı eserinde, Fransız inkılâbı ile Rus inkılâbının halk tabakaları açısından farklı özelliklerini şu şekilde ortaya koymuştur: "*Fransız ihtilâl-i kebirine kadar hüküm ve kuvvet Kral ile nobles ile Klerjédeydi* (beyzâde ve papazları kast eder)". İsyân ve kıyam ise bütün halk tabakasının eseri olmaktan uzaktır. Bu ihtilâlin müsebbibi münhasıran orta halk, esnaf veyahut şehirli diyebileceğimiz burjuva tabakasıdır. Ona göre, (lûgatte şehirli manasına gelen) burjuva vaktiyle elde ettiği servet sayesinde soyluların mevkiini sarsmıştır ve liberalizm (hürriyetperverlik) sayesinde "*mevki-i imtiyazında*" kalabilmiştir. Fakat, "*buna karşı amele kitleleri isyan etmişlerdir. Sosyalizm bu isyanı ifade eden kelimedir ki lisanımıza kâbil-tercüme olmadığından aynen alınmıştır. 1789'da burjuvalar nasıl noblesse ve ruhbanaya yani papazlara karşı ihtilâl etmişlerse, bütün dünya amelelerinin gâye-i emeli de istikbâlde bu burjuva tabakasına karşı huruc etmektir.*" Almanyalı Karl Marx tabaka ihtilâfinin düsturlarını tedvin etmiştir. Buna göre, amele sermayenin tek elde bulunmasına karşı çıkmıştır⁶¹.

1919 Ekiminde *Ali Rıza Paşa Hükûmetine* hitaben yazdığı "*ma'rûzât-ı meftuhâ*" sında *Celâl Nuri*, Türklerin "*müttehid, mütecanis, metesanid ve saltanat-ı milliyelerini feth ve istirdada*" azimlerinin olduğunu belirtirken, memlekette Rusya gibi bir anarşinin olmaması için mevcut içtimaî nazariyelerden korkulmamasını ve onların güle oynaya kabul edilmesini istemektedir. Eğer böyle olursa Türkiye'de Bolşevizm dikiş tutturamayacaktır⁶².

Son Osmanlı Meclisinde görev alan, II. Meşrutiyet'ten 1920'ye kadar tasarruf hukuku konusunda 150 civarında makale yazan *Celâl Nuri*, İttihatçı ve İtilâfçı ithamlarından dolayı "*Haya etmiyoruz!...Hukuk-ı tasarrufiyeyi temin edici bir kanun*" bile tesis edemedik tespitini yapmıştır. Bundan dolayı "*icraat-ı cezrîye ile batıl zihniyetten*" ve bozuk âdetlerden kurtulmalıdır. Yoksa, "*bir inkılâb-ı hayr i'lân edemezsek hakk-ı hayatımızı kendi elimizle ta'lil etmez miyiz? Bu politika kavgaları bizim usare-i hayatımızı*" kurutacaktır⁶³.

İki inkılâpla ilgili çok açık görüşler ortaya koyan *Celâl Nuri*, Türkiye için politik kavgaların üzerinde, anarşi doğurmayacak şekilde içtimaî görüşlerin kamuoyunda tartışılmasını istemiştir. Çünkü, devlet bu şekilde zarara uğramadan yenileşebilecektir.

59. Celâl Nuri, "Tevliyet-i Siyâsiye-Müzâheret-i Siyâsiye", *İleri*, No. 564, 3 Ağustos 1335/1919, s. 1.

60. Celâl Nuri, "Hürriyet ve İtilâf Fırkasının İlgası Lüzûmu", *İleri*, No. 641, 22 Temmuz 1335/1919, s. 1.

61. Celâl Nuri, *Tac Giyen Millet*, s. 153-154.

62. Celâl Nuri, "Bir İnkılâbı Hattı Hümâyûnun İstihsaline Dâir Sadrazam Ali Rıza Paşa Hazretlerinin Huzur-ı Âliyelerine İkinci Maruzat-ı Meftuhâ", *İleri*, No. 625, 6 Temmuz 1335/1919, s. 2.

63. Celâl Nuri, "İnkılâb", *İleri*, No. 726, 15 Kasım 1336/1920, s. 2.

IV-Türk-Anadolu İnkılâbı ve Neticeleri

Celâl Nuri, Anadolu inkılâbı gerçekleşmeden evvel, yangın yerine dönen ve dört bir yanı işgal edilen Türkiye'nin kurtuluşu için Milli Mücadeleyi bütün yüreğiyle desteklemiştir. Vatanının ve milletinin istiklâlini düşünmesinden dolayı Roma ve Malta gibi yerlere sürgüne gitmek zorunda kalan *Celâl Nuri*, Avrupalı güçlerin dediğinin tersine "hasta adam"ın millet değil, Osmanlı idaresi olduğuna kanaat getirerek yazılarıyla milleti için kurtuluş çareleri ortaya koymaya çalışmıştır. Maziye veda ve devletin yeniden yapılandırılması anlamında kullandığı cezri kelimesi adı altında planlarını gazetesinde herkese ilân etmiştir⁶⁴. Daha ilk yazdığı 9 maddelik cezri programında teknik ilerlemenin olduğu Amerika ve Avrupa'ya ulaşmanın hesaplarını yapmıştır⁶⁵. 14 Ekim 1919'da 86 maddelik en kapsamlı cezri programını hazırlayan *Celâl Nuri*, bu programıyla Türk milletinin reşit olduğunu ve hiç bir şekilde manda anlayışını kabul edemeyeceği tezini ortaya koyarak medenî Avrupa'nın hukukî haklarını istemiştir⁶⁶. Bu talep ise, 1920'den sonra gerçekleşecek inkılâplar için Anadolu zeminini uygun hale getirme arayışıdır.

Mustafa Kemal'in Türk inkılâp safhasını gerçekleştirmek istediği TBMM'ne⁶⁷ 1921'de katılan *Celâl Nuri*, 1922 yılında kendi deyimiyle Türkiye'nin artık "*Anadolu İnkılâbı*" içerisinde olduğunu söyleyecektir. Âlemde en kuvvetli ve meşhur düşüncenin kanunlarını tedvin eden *Kant ve Descartes* "*şu inkılâbı keşf ve tahmin edemezdi*" diyen *Celâl Nuri*, meselenin önemli bir kısmının "*varılacak gaye değil, ona varmaya savaşırken hasil olan cereyan*" olduğunu belirtecektir. O, inkılâbın merkezi olan Anadolu "*neyi istihdaf ediyor?*" sorusuna verdiği kısmî cevapta, "*Anadolu bugün tamamiyet-i millîye ve tamamiyet-i millîye gayesini istihdafetmektedir*" derken, sonrasının kestirilmesinin zor olduğunu vurgulayacaktır. Anadolu inkılâbı, hadiseleri defettikten sonra, "*cezrileşecek mi? daha ilerisine mi gidecek, yoksa bir aksü'l-amel devri mi geçirecek?*" sorusuna ise, Anadolu'da iktisadî, içtimâî ve bunlara binaen "*siyasî bir inkılâbın hutut-ı umûmîyesi henüz fikirleri işgal etmeye başlamadı. Heyetin gayesi hürriyet-i millîye, esaretten tahlis, emperyalizme râm olmamak, mukadderatımıza kendimizin sahip olması gibi noktalar*" diye cevap verecektir. İnkılâpçılık bir tahlis amelîyesi midir? *Celâl Nuri* bu soruya, yegâne meşguliyet memleketin istiklâli olmalıdır. "*İşte inkılâpçılık burada görünmektedir. Eski kafayla memleketin kurtarılmasının kabul olmadığını gören millet, zihniyeti derhal değiştirdi. Tabasbusu, eski siyaset usullerini bir kenara bıraktı. Bugünkü inkılâbın manâsı budur...tarihin bu safhasında bizde inkılâb, tahlis-i vatan husundaki cehd ve gayrettir...Asıl yapılan fikr-i inkılâba ve bu fikirlerin tatbikatına ve hakikî eşşahâsı inkılâbın rûh-ı mesleklerine atf-ı nazar ettik. Bu inkılâb bir canlılık manzarasıdır.*" şeklinde cevap verecektir⁶⁸.

İnkılâplar döneminde *Celâl Nuri*, Anadolu sahasının işgalcilerden temizlenmesinden sonra, inkılâpların sağlam bir hukukî zemine oturması çabası içinde olmuştur. Cumhuriyet esaslarının bir devlet şekli olarak Türkiye'de yerleşmesini Kanun-ı Esâsî Mazbata Muharriri olarak temine çalışan *Celâl Nuri*, Fransız ve Rus inkılâplarından

64. *Celâl Nuri*'nin cezrîlikle ilgili yazıları için bk., "Cezri Program", *Âti*, No. 288, 25 Tevvel 1334/1918, s. 2; "Cezrîlik", *Âti*, No. 314, 22 T.sânî 1334/1918, s. 2; "Cezrîlik Cereyanı- 'Yeni Gün'e Cevabımız", *Âti*, No. 317, 25 T.sânî 1334/1918, s. 1; "Cezri Hükümet", *Âti*, No. 318, 26 T.sânî 1334/1918, s. 1-2; "Celâl Nuri Beyin Cezri Programı", *İleri*, No. 633, 14 Tevvel 1335/1919, s. 1.

65. Celâl Nuri, "Cezri Program", *Âti*, No. 288, 25 Tevvel 1334/1918, s. 2.

66. Celâl Nuri, "Celâl Nuri Beyin Cezri Programı", *İleri*, No. 633, 14 Tevvel 1335/1919, s. 1-3

67. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C. I, 3. bsk, TTK., Ankara 1989, s. 568.

68. Celâl Nuri, "Anadolu İnkılâbının İçinde", *İleri*, No. 1487, 23 Mart 1338/1922, s. 1.

ders çıkararak milletin sesini dinlemeye ve onların hukuk temelinde fikir hürriyetlerini sağlamaya çalışmıştır. O, zamanın şartların ve olayların gerçeklikleri içinde inkılabın sınırlarını belirgin şekilde çizmeye gayret etmiştir.

Celâl Nuri, büyük Fransız inkılabının kuvvetini *Didero*, *Voltaire*, *J. J. Rousseau* ve bilhassa *Montesquieu* gibi "Ansiklopedistlerden" almış ve inkılâp bu hükemayı geride bırakmıştır derken, inkılâp ve tekâmül kavramlarını birbirinden ayırmıştır. İnkılâpların sonunda, Fransız inkılabında olduğu gibi irtica olabilecektir. İrticanın en büyük taarruz aleti ise muhafazakârlıktır. Ona göre, inkılâp yapmak kolay, esas onu muhafaza etmek zordur⁶⁹.

Henüz tamamlanmamış olan Türk inkılâp tarihi *Celâl Nuri*'ye göre, Fransa'ninkine benzemektedir. Fransız inkılâbı istibdada karşı, Fransız halkı tarafından eşitlik, hürriyet ve adalet adına yapılmıştır. Bu inkılâp, hükûmete karşı halkı aydınlatmaya çalışan *Ansiklopedist* özellik taşıyan, her türlü suistimali tenkit eden *Voltaire*, cemiyetin hangi siyasi esaslar üzerine dayanması gerektiğine dikkat çeken *Montesquieu* ve *J. J. Rousseau* gibi ileri ve cezri fikirleri savunan aydınlar tarafından gerçekleştirilmiştir⁷⁰.

Fransa'da 1789 yılında ferdi saltanat ilga edilerek cumhuriyet kurulmuştur. *Celâl Nuri*'ye göre, 1791 Kurucu Meclisinin İnsan Hakları Beyannâmesi Türk Kanun-ı Esâsisine geçmiştir. 1792'den sonra görev alan "Convantion Nationnal" Meclisi'nin ikinci bir inkılâpla birinci meclisin kurmuş olduğu parlamenter hükûmetin yanı sıra, esas hükûmet şeklini yani "Cumhuriyeti" devlet şekli olarak kurmasıdır. Bu meclis döneminde inkılâpçı Fransa'ya hücum eden hükümdar, Avrupalı krallık taraftarlarının Fransa'yı istilâsını kolaylaştırmıştır. Yazara göre, Türkiye'de de düşmanın yurda girmesini *Vahidettin* kolaylaştırmıştır. Ancak, Fransa'da *Convantion Nation Meclisinin* düşman hücumlarına karşı muzaffer olması gibi, Anadolu'da da "Türk Kuvâ-yı Milliyesi" aynı muvaffakiyeti göstermiştir. Fransa'da dâhilde irticâya karşı sıkı bir idare oluşturulurken, birtakım sulhperverlerin idareye gelmesiyle cumhuri bir hükûmetle beraber Kanun-ı Esâsi tedvin edilmiştir. 1795'ten sonra *Convantion National*, hukuk külliyyatını bazı değişikliklerle beraber, TBMM gibi "hem teşriî hem icrâî" olarak kabul etmiştir. *Jakobenler* iş başına geldikten sonra Kanun-ı Esâsi'yi ilga etmişler ve birinci senelerinin sonunda yeni bir Kanun-ı Esâsi kaleme almışlardır. Hakikate ilk Kanun-ı Esâsi budur. Daha sonra *Napoléon* devrinde saltanat-ı ferdiye ve irticaya dönülmüştür⁷¹.

Celâl Nuri, yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi, Türk inkılâbıyla Fransız inkılâbı arasında paralellikler kurarken, Türkiye Cumhuriyetinin ilânından sonra, Fransa'da *Napoléon* devrinde olduğu gibi, yaklaşık olarak cumhuriyet rejimine geri dönüşün bir asır sonra gerçekleşmesi türünden gecikmeli bir cumhuriyetin gelmesine karşıdır. Onun için, irticaya karşı mücadele edilmesi fikrinde daha cezri ve yine Fransa örneğinde olduğu

69. Celâl Nuri, *Tac Giyen Millet*, s. 18, 180-194.

70. *Celâl Nuri'nin bu Fransız aydınlarıyla ilgili görüşlerini İ. Soysal şöyle dile getirir. "XVIII. asır filozoflarının fikirleriyle Fransa'da demokrasi ideolojisi yayılmıştı. Ezcümle Montesquieu 'Kanunların Ruhu' (Esprit des Lois) adlı eseriyle, âdeta, bir meşrutî Kraliyet anayasası nazariyesi ortaya atmıştı. Zamanın birçok mütefekkirleri gibi, o da İngiliz siyasi müesseselerinden mühlhem olmuştu. Voltaire dini taasubu ve kilisenin tahakkümünü kıran yazılar yazmıştı. Şahsen demokrasi aleyhtarı olmasına rağmen, Kilise ile mücadelesi ihtilâl'e bilvasıta müft olacaktı. J. J. Rousseau 'İçtimai Mukavele (Contrat Sociale) adlı eseriyle, eski devlet fikri yerine milletin rızasına müstenit ve onun ekseriyetini temsil eden bir cumhuriyet idaresinin fikri temellerini atmıştı. Diderot ve d'Alembert'in önayak olduğu 'Ansiklopedistler' sayesinde ilim ve yeni fikirler milletin alt tabakalarına kadar nüfuz etmeye başlamıştı." bk., İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasisi Münasebetleri (1789-1802)*, 3. bs., TTK, Ankara 1999, s. 81-82.*

71. Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 103-117.

gibi milleti dikkate alan ancak, yine de *Mustafa Kemal*'in şahsında Meclisi temsilen *Jakoben* bir yönetim anlayışını destekleyen bir profil çizer. Çünkü, Türk inkılabı Fransız inkılabından daha çabuk olmuş ve gayet şümüllü bir özellik göstermiştir⁷².

Bütün yorumlarıyla beraber *Celâl Nuri*, Türk inkılabının hakiki mimarlarından birisi olması dolayısıyla, Türk tarihinin demokratikleşme açısından gelinen son nokta ve yeni tacı olan Cumhuriyet'in tarihi perspektifini konu alan, aynı zamanda Türkiye'de ilk olma özelliğini taşıyan *Türk İnkılabı*⁷³ eserini 1926 yılında kaleme almıştır. Buna göre harp esnasında şekillenen Bolşevik inkılabından sonra, I. Dünya Savaşının bitişiyle ortaya çıkan "*Tarih faslının en büyük mebhası Türk inkılabı*" olmuştur⁷⁴. *Cemil Meriç*'in deyişiyle, dalkavuklardan hiç birine tenezzül etmeyen *Celâl Nuri*'nin bu eseri üzerinden "*şağı yukarı 60 yıl geçtiği hâlde hiç kimse Türk İnkılabı'nı bu kadar geniş bir çerçeve içinde ele almamıştır. Peyami Safa'nın 'Türk İnkılabına Bakışlar'ı Celâl Nuri'ninkine kıyasla çok sığ ve tarihî temelden mahrum bir karalamadır*"⁷⁵.

Celâl Nuri, Türk inkılabının mahiyetini ve tarihî önemini bu eseriyle açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ona göre, "*İnkılab, milletimiz için, aelâde bir re's-i tarihten ibaret değildir. Bu tarih bize göre, Fransız İnkılabının senesi olan 1789'dan çok mühimdir. 89'da Fransa bir devlet tarzını bırakıp diğerine intikal etti. O zamana kadar zaten mevcut olan Fransa devleti müstebit kralların elinde eziliyordu. Bu sayede istibdat zeval buldu ve bir kaç karışık ve bulanık seneden sonra ve hayli elemli tecrübelerin neticesinde meşrutî bir şekil aldı. Fransa inkılabı işte bundan ibarettir.*

Hâlbuki, Türk inkılabından evvel, bir müstakil Türk devleti yoktu. Bu inkılab ile Osmanlılık parçalanıyor...tarihe intikal ediyor...Bu sayede hem Türk milleti bütün müstakil bir devlet olmak üzere ba'sü ba'del mevt sırrına mazhar oldu, hem Türklerin tarz-ı siyaseti ve bilhassa tarz-ı ictimâiyâtı değişti. Görülüyor ki inkılab ile bir değil, iki netice hasıl olmuştur"⁷⁶.

Celâl Nuri'ye göre Türk inkılabı esas olarak üç amilin neticesidir.

- 1- Zamanın bu hakikate milleti ikna etmesi;
- 2- Yeniçeriliğin ilga edildiği günden beri Türklerin istihzarâtı, milliyetin inkişaf etmesi;
- 3- Zemin ve zamanı münasip bulup meydana atılan büyük bir zatın bütün bu harekâta riyaset etmesi. Bu amillerin inkişafından Türk inkılabı doğmuştur. Yeni doğan Türk devleti bu inkılab ile, "*sanki Meriç nehrinden İran ve Ermenistan'a kadar uzanan Türk ili, jeolojik bir hadise ile Asya'dan koştur, Avrupa'ya kavuştu*"⁷⁷. Nev'iyet itibarıyla bu

72. *Celâl Nuri*, "Bundan Sonra Ne Olacak? Asıl Mesele Bundan Sonrasındır", *İleri*, No. 2176, 9 Mart 1340/1924, s. 1; Türk inkılabının niçin hızlı olduğu sorusuna üç etken gösterir: 1- Millettin teyakkuz ve intibahı, 2- Muhafazakârlığın teşkilâta malik bulunmaması 3- Olayların zorlamasıdır. bk., *Türk İnkılabı*, s. 125.

73. *Cemil Meriç*, 1789 Fransız İhtilâlinde hareketle, halktan gelen bir hareket olduğu için kavram olarak *Türk İnkılabı* değil, Türk İhtilâli kavramının doğru olması gerektiğini savunur. Buna göre, *Celâl Nuri*'nin Türk İnkılabı eserini Cumhuriyet Türkiye'sinin resmi neşriyatı olarak "*inkılab*" kavramını kullandığını belirtir. bk., *Cemil Meriç, Mağaradakiler*, İletişim Yay., 3. bs., İstanbul 1998, s. 129.

74. *Celâl Nuri*, *Türk İnkılabı*, s. 4.

75. *Cemil Meriç*, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı-1", *Tarih ve Toplum*, S. 9, Eylül 1984, s. 199

76. *Celâl Nuri*, *age.*, s. 84.

77. *Celâl Nuri*'nin Türkiye'nin Asya'dan kopup Avrupa'ya geçmesi meselesini *Celâl Nuri*'nin *Türk İnkılabı* eserini inceleyerek ve onun etkisinde olmak üzere Macar Profesör *Germanus*'da kabul eder. "Türk Milleti sahipkırane bir azim ile Asya'dan ayrıldı ve Avrupa seviyesine yükseldi". Bk., "*Türk İnkılabı Hakkında Mülahazalar*", *İkdam*, No. 11187, 16 Haziran 1928, s. 2; *Germanus*'un eseri için bk, Jules (Gyula) *Germanus, Penseés Sur La Révolution Turque*, Imprimerie de la Société Anonyme Athenaeum, Budapest 1928, s. 1.

inkılâp kısmi değil, küllidir. "*Programımız bilâkayd u şart o medeniyete (Avrupa'ya) iştirak etmektir...İnkılâbımız ibtidâi değil, ittibâidir.*" Türk inkılâbı, inkılâplardan Fransız inkılâbına benzemekle beraber, "*Bolşevik inkılâbıyla hiçbir münasebet irâe etmez.*" Rus inkılâbı, ittibâi değil, ibtidâidir. Ruslar milliyeti baştan aşağıya inkâr etmişlerdir. Rus inkılâbı tasarruf hakkını inkâr üzerine kurulmuştur. Bizim Teşkilât-ı Esâsiye'mize göre bunun tersi söz konusudur. "*Türk inkılâbı, Türk milletinin garb âlemine uyması demektir.*" Fransız inkılâbı ise bir zatın ismine izafe edilemez, bu harekâtın mübaşirleri on sekizinci asrın hükemasıdır. Rus inkılâbında her ne kadar *Lenin*'in ismi görülüyorsa da bu inkılâp onun eseri değildir. Hâlbuki Türk inkılâbında birçok olayın etkisi olmakla beraber, *Gazi Mustafa Kemal*'in tesiri çok büyüktür. Türk inkılâbı demokrat bir inkılâptır⁷⁸.

Celâl Nuri'ye göre Türk inkılâbı gücünü, "*makul, mantıkî, hatta ilmî..ve bilhassa bir ihtiyaca tekabül*" etmesinden almaktadır⁷⁹. Türk inkılâbıyla, hususi değil umumî tarihi ilgilendiren bir hayli mesele ortaya çıkmıştır. Bunlar:

1. Hristiyan olmayan bir millet ilk defa olmak üzere Avrupa medeniyetini kabul etmiştir. Yani bu düşünüş ve yaşayış tarzları Hristiyan milletlerin inhisarı altında kalmamaktadır. (Meselâ; Japonya garplılığı olduğu gibi kabul etmemiş ama garplılaştırılmıştır).
2. Tarihte ilk defa olmak üzere İslâm camiasına dâhil bir millet, itikatta İslâm esaslarını tamamiyle muhafaza ettiği hâlde, dünya ahkâmında serbest hareket etme özelliğini kazanmıştır.
3. Tarihte ilk defa olmak üzere, ana yurdu *Garbî Asya olan bir millet* o kıtanın içtimâi ve tarihî mukadderatından ayrılmıştır⁸⁰.

Celâl Nuri, Rus inkılâbı programında yer alan maarif ya da irfan siyasetine göre, herkesin okuma yazma öğrenmesi ve bu inkılâbın onuncu senesinde de tek bir cahil kalmayacak maddesiyle bu programa önem vermesine dikkat çekmiştir. Ona göre, bizim de yapacağımız bu muvaffakiyeti elde etmektir. Bundan dolayı Türk inkılâbı, ancak "*maârif ve iktisadiyatın inkişafıyla ihkam*" edebilecektir. Aksi takdirde "*inkılâb sonuna kadar insana tahassür veren güzel bir rüyadan*" ibaret kalacaktır⁸¹.

Celâl Nuri, Türk inkılâbıyla ilgili siyasî, iktisadî, dil-edebiyat⁸², din, içtimâî vs. birçok konu üzerinde durmuştur. Özellikle inkılâbın kalıcı olması için iktisada, üretken bir milletin nasıl yaratılacağı gibi konulara büyük önem vermiştir. İzmir İktisat Kongresi münasebetiyle kaleme aldığı makalesinde, "*Vatanı kurtarmak, bir inkılâp yapmak, memleketi kat'iyyen ihya etmek demek değildir. Devlet-i milliyemiz, aynı zamanda bir devlet-i iktisadiyeye münkalib olmalıdır ki, derununda çarpındığımız şu intizamsızlığa bir nihayet verelim*" diyecektir⁸³.

Celâl Nuri, 1929 yılında kaleme aldığı "*İktisadî İnkılâb*" başlıklı yazısında Osmanlı hazinesinin niçin boşaldığı konusu üzerinde durduktan sonra, Osmanlı mülkünün

78. *Celâl Nuri, a.g.e., s. 83, 85-103, 114.*

79. *a.g.e., s. 127,*

80. *a.g.e., s. 130.* Bu üç maddenin bulunduğu bölümü *Cemil Meriç*, "*kitabın en can alıcı kısmı*" olarak gösterir. Bu sorularla *Celâl Nuri*, "*inkılâbın karşımıza çıkardığı en mühüm meseleleri*" ele almaktadır. bk., *C. Meriç, agm., s. 202.*

81. *a.g.e., s. 188, 212,*

82. *Meriç, Celâl Nuri*'nin dil konusuna önem vermesini büyük bir isabet olarak görür. "*Çünkü, dil, düşüncenin de, medeniyetin de aynasıdır.*" bk., *Cemil Meriç, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılâbı-2", Tarih ve Toplum, S. 10, Ekim 1984, s. 58.*

83. *Celâl Nuri, "İzmir İktisat Kongresi", İleri, No. 1785, 22 K.sâni 1339/1923, s. 1.*

"*Düÿün-ı Umûmiye*" gibi bir sarrafın elinde borç içinde kaldığını ve devletin battığını belirtirken, Türkiye Cumhuriyetinin her ferdinin, her Türkün çalışmak ve kazanmak zorunda olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, Türkiye'nin önünde iktisadî bir programı vardır. "*Türk inkılâbının en üstün gayesi Türkü yaşatmaktır. Yaşamak demek, iktisadiyatı yoluna koymaktan başka bir şey değildir. Hükümetin her siyasî tedbiri buna matuftur*"⁸⁴.

Celâl Nuri, dil ve edebiyat konusunda Türk inkılabında önemli bir yere sahiptir. II. Meşrutiyet sonrasında Lâtin harflerinin alınması fikrini teoride savunmakla beraber dil ve edebiyatla ilgili çok sayıda hikâye ve makale ortaya koyan *Celâl Nuri*, Harf İnkılâbı konusunda *Mustafa Kemal*'in yanında fikrî açıdan dil ve edebiyatla ilgili büyük bir gayret içerisinde olmuştur. Batıcı ve özellikle Milli Mücadele'yle birlikte daha açık şekilde milli olma özelliğini gösteren, başka bir ifadeyle imparatorluktan milli devlete geçme yolunun öncülerinden olan *Celâl Nuri*, yeni devletin üniversitelerinin bulunmamasından dolayı Ankara'da oluşturulan bir nevi üniversitenin fonksiyonunu yerine getirmeye çalışan, "*Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyyesi*"⁸⁵ programında yer almış ve 1923 yılında garp edebiyatı tarihi derslerine girmiştir. 1922-23 Öğretim Yılı'nın ikinci döneminde Maarif Vekâleti tarafından Âli Tedrisat Programındaki garp edebiyatı tarihi derslerini vermek üzere görevlendirilmesi, onun yabancı dile olan hakimiyetinden ve hukukçu özelliğiyle beraber batı edebiyatını iyi tanimasından kaynaklanmaktadır⁸⁶. *Celâl Nuri*, edebiyatta inkılâptan daha çok tekâmül yolunu seçmekle beraber, batı medeniyetini ve onunla beraber batılı devletlerin milliliğini bu dersler yoluyla yeni Türkiye'nin fikir dünyasına aktarmaya çalışmıştır⁸⁷. Böyle bir gayret ise, sonuçta "*millî hâkimiyet*" prensibinin Türkiye'de boy atma nedenlerinden biri olmuştur. Bu faaliyetinin tamamlayıcı ikinci unsuru ise, gazetelerde yayınladığı *Lâtin harflerine* geçiş çalışmalarıdır⁸⁸.

84. Celâl Nuri, "İktisadî İnkılâp", *İkdam*, No. 11620, 1 Eylül 1929, s. 2, *Celâl Nuri*, devletin zenginliğini etkileyecek olan inkılâplarla ilgili çok sayıda makale kaleme almış ve meclislerde konuşma yapmıştır. Bazıları için bk., "İstila-yı Tedrici-İnhitât-ı Tedrici", *İleri*, No. 755, 13 Şubat 1336/1920, s. 1; *MM ZC.*, 28 şubat 1336/1920, s. 229-235; "Memur Tabakası-Mekteb-i Mülkiye Hakkında Bazı Mütalaat-1-", *İleri*, No. 1789, 26 K.sâni 1339/1923, s. 1; "Düÿün-ı Umûmiye ve Rejî", *İleri*, No. 1818, 24 Şubat 1339/1923, s. 1; "İsmet Paşa Hazretlerinin Natıkları Münasebetiyle İktisadî Vaziyetimizin Tahlili 1-2-3", *İkdam*, No. 11279-11281, 16-18 Eylül 1928, s. 2; "Sermayenin Birikmesi", *İkdam*, No. 11287, 24 Eylül 1928, s. 2; "Zirâf İnkılâp", *İkdam*, No. 11366, 13 B.kanun 1928, s. 2; "Yeni Hayat", *İkdam*, No. 11621, 2 Eylül 1929, s. 1.
85. Bu programla ilgili bir makale için bk., Cemil ÖZTÜRK, "Millî Mücadele Ankara'sında Bir Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: 'Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyyesi'", *Atatürk Yolu, AÜTİTE Dergisi*, Yıl. 7, C. 4, S. 13, Mayıs 1994, s. 55-63.
86. *Celâl Nuri*'nin buradaki faaliyetleriyle ilgili bir makale için bak., Recep Duymaz, "Bir Cumhuriyet Aydınının batı Edebiyatı Tarihi Dersleri", *Yeni Türkiye*, Yıl. 8, S. 43, Ocak-Şubat 2002, s. 536-548.
87. Bu programla ilgili ilk iki dersini *İleri*'de yayınlamıştır. bk., "Celâl Nuri Beyin Tahrir Ettiği İlk Ders", *İleri*, No. 1810, 16 Şubat 1339/1923, s. 3; "Ankara'da Âli Tedrisat: Garb Tarih Edebiyatı", *İleri*, No. 1811, 17 Şubat 1339/1923, s. 3.
88. Yazı ve çalışmaları için bk., "Acele Terakki-Lâtin Harflerine Dâir", *İleri*, No. 2245, 20 Mayıs 1340/1924, s. 1; "Türk İnkılâbının Yeni Bir Safhası, Latin Harfleri Meselesi-1-2-3", *İkdam*, No. 11148-50, 5-7 Mayıs 1928, s. 2; "Latin Harflerinin Türkçeye Tatbiki-1-2", *İkdam*, No. 11235-36, 3-4 Ağustos 1928, s. 2; "İrk Yahud İlk Mekteb Talebesine Küçük Bir Ders", *İkdam*, No. 11239, 7 Ağustos 1928, s. 2; "Bugün Yeni Harfler Dersi(ne Başladık)", *İkdam*, No. 11255-11271, 23 Ağustos-8 Eylül 1928(16 bölümden oluşmaktadır); "Yeni Harfler Hakkında (Dersler)", *İkdam*, No. 11273-11289, 10-26 Eylül 1928 (17. dersle biter); "Elveda, Ey Nabatî Harfleri", *İkdam*, No. 11353, 30 İ.çeşrin 1928, s. 2 (Arap harfleriyle son yazısı); *Türkçenin Sarfı Hakkında Tecrübe-i Kalem*, (Basılmamış defter şeklinde 11 adet), 1921; *Hiç Bilmeyenlere Türkçe Alfabe ve Hece*, Sühulet Kütübhanesi. Semih Lütfi, İstanbul 1928; *Yeni Alfabe ve İmlâ Dersleri*, Sühulet Kütübhanesi, Semih Lütfi, İstanbul 1928; *Yeni Türkçe Gramer Dersleri*, (Basılmamış, defter şeklinde iki adet Rashid Nuri İleri'nin el yazısıyla) Tarihsiz; *Gramer, İlk Mekteplerin 5. Sınıfları İçin*, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1929-1930.

"*Türk İnkılabının Neticeleri*" başlıklı yazısında Celâl Nuri, "*Turanın Yunana galebesi*"ni Türk inkılabının sebeplerinden biri olarak görürken, inkılabın semereleri olarak şunları sıralamıştır:

Devlet ve millet işleri perde arkasından öne indirilmiş, millete siyasi terbiye verilmiştir. Daha önce olaylar karşısında ilgisiz kalınırken, şimdi inkılabın feyziyle Türkiye'de bir uyanıklık hasıl olmuş, bütün meseleler kahvehanelere varıncaya kadar tartışılır hâle gelmiştir. Fikirler sürekli çalkalanmaktadır. Liberalizmin başka yerleri sarstığı bir dönemde, bizde iş başında bulunan erkân liberalizm tecrübesinde bulunmamışlar, düpedüz demokratik, halkı yetiştirici bir meslek ittihaz etmişlerdir. Bir Varşova gazetesinde yazıldığı gibi, Türk halkı inkılabı "*hem hazmetti, hem de bu gıdanın özlü kısımları bünyemize kuvvet-bahş oldu. İnkılâp, tekâmül, maziden uzaklaşmak, Avrupa muhîtime intibak etmek Türk milleti için hayati bir zarurettiler.*" Eğer Damat Ferit'in maksadı gerçekleşseydi, bu millet şimdi yaşamayacaktı⁸⁹.

Avrupa medeniyeti kendini Türk inkılabı hareketiyle göstermiştir. Dâhilde yeni ve mevcudiyeti çok olan bir "*Türk tipi*" ortaya çıkmıştır. Yüksek ve orta tabakalarımız garplılığa temessül ettiği gibi, avamımız da bu medeniyete isyankâr değildir. Bugün "*âlem-i İslâm*" kendi millî devletlerini kurarak geliştireceklerdir. İran, Afganistan, Mısır ve Türkiye bunun en büyük örneğidir. "*Her millet kendi kendini kurtarmalıdır ve bunun belli başlı çaresi de millet şeklinde toplanmak, milleti medeniyetle tehziz etmektir. Türkiye bu yoldan gitmiş ve kurtulmuştur.*" Tutulacak istikamet budur. Türkiye'deki hareket bunu ispat etmiştir. "*İnkılâbımız, dâhilde damarlarınıza kadar işlediği gibi*", hariçte de kendini göstermektedir. "*İşte Lâik Cumhuriyet'in gördüğü iş, işte teokratik hilâfetin göremediği muhadenet...Anlıyoruz ki, inkılâb (Türk inkılabı) dâhilde de haricde de İslâm âleminde de tesirini gösterdi. Müceddit bir Türk enmuzeci doğdu.*" Sathî düşünenler, 1912'den 1922'ye kadar süren muharebelerin bıraktıkları sefaletleri, fakirliği görerek Osmanlı devrinin altın meskukatı dolayısıyla inkılabımızı lâyük olduğu merteye anlayamamaktadırlar. Hâlbuki bu sefaletler Türkiye'ye has değil, umumîdir. "*1914'de sarsılan beşeriyet ancak 2014'de muvazenesini*" bulacaktır. Bütün bu musibetlere rağmen, Türk inkılabı her sahada kendini göstermekle milleti ölümden kurtarmıştır. Tekâmülüne engel olan dikenleri söküp atmıştır. "*Medeniyet toplumumuza giren bir yabancı sayılırsa, bunun çocukları yerli olacaktır*"⁹⁰.

Amerikan inkılabı hariç, diğer dünya inkılablarında olduğu gibi Türk inkılabı, maziye karşı gelerek ortaya çıkmıştır. Çin ise, maziye yapıştığı için uyumaktadır⁹¹. 1931 yılında yayınladığı bir eserinde "*yenileşme işine inkılâp derler*"⁹² özetlemesini yapan Celâl Nuri, çocuklara seslendiği makalesinde, kendi nesillerinin inkılabı başarmaya mecbur kaldığını, inkılabı hazmetmek işinin ise yeni nesle kaldığını belirtmiştir⁹³. "*Bunun için galeyan...heyacan lâzım ve belki gençliğe mahsus (meşru, tabii, mazur) taşkınlık lâzım*" derken de inkılâp ordusu olduğumuzu hatırlatarak şunları söyler: "*Tarih namına yüksek bir minare kurmak ve onun üzerinde şu ezanı okumak mümkün olsa:*

89. Celâl Nuri, "Türk İnkılabının Neticeleri 1", *İkdam*, No. 11201, 30 Haziran 1928, s. 2.

90. Celâl Nuri, "Türk İnkılabının Neticeleri 2", *İkdam*, No. 11202, 1 Temmuz 1928, s. 2.

91. Celâl Nuri, "Gören Kör", *İkdam*, No. 11368, 15 B.kanun 1928, s. 2.

92. Celâl Nuri, *Vatandaşlık*, s. 44.

93. Celâl Nuri, aslında 1913 yılında "*Teceddütümüz yeni neslin iktidara geçmesine bağlıdır*" fikriyle beraber maarifin ruhbanın elinden kurtarılması gerektiği tezini savunuyordu. bk., *İttihâd-ı İslâm*, s. 183-184.

-Ey Türk milleti! İnkılâba uyan, medenî âlem arasında senden esirgenen mevkii hem kolunla, hem elinle, hem dimağınla istidat et"⁹⁴. 1931 yılında "Türk İnkılâbı ile lüzumu derecede uğraşmıyoruz" ve inkılâbı unutuyoruz diyen yazar, "Tarihin Neresine Geldik?-Gazi İnkılâbı ve Sonrası"⁹⁵ başlığıyla bir yazı dizisini Yılmaz'da yayınlıyacaktı. Celâl Nuri'ye göre, "her sene yeni bir adesedir...Her devir de eski vukuata daha başka, daha tecrübeli bir gözle bakılabilir." Bundan dolayı 1926'da yazdığı Türk İnkılâbı adlı eserindeki akidelerin geçen beş sene zarfında kuvvet bulduğunu belirterek, Gazi inkılâbını daha bariz gördüğünü, "Dağa çıkarken yarı yolda tepe görölmez ve göz bütün manzarayı ihata edemez. Fakat dağdan uzaklaşır, fersahları aşarsanız dağ olanca heybetiyle gözlerde teressüm ve tecessüm eder"⁹⁶ tespitleriyle dile getirmiştir.

Celâl Nuri, Türk inkılâbının yerleştirilmesi döneminde Amerika'yı da birçok noktadan örnek almıştır. Buna göre, insanların çalışma hayatı, yaşamak için iş görülmesi fikri⁹⁷, yeni bir milliyet meydana gelmesi, toplumdaki hürriyet, eşitlik, servet ve eğitim⁹⁸ konularıyla beraber birçok hususta "Amerika'yı taklit edebiliriz. Fakat birçok mevadda Amerika'da yapılan tecrübeleri biz de tekrarda kaçınmalıyız"⁹⁹ görüşlerini ortaya koymuştur.

Celâl Nuri, inkılâp konusundaki görüşlerini "hakikat tebeddüdedir"¹⁰⁰ ilkesinden hareket ederek yönlendirmiş ve yaşantısı boyunca hizmet ettiği "hürriyet" düsturunu elinde bir meş'ale yaparak, "birçok seyyiatından sarf-ı nazar Avrupa medeniyetinin bir hürriyet medeniyeti olduğu unutulmamalıdır"¹⁰¹ diyerek hep yeni olana doğru, hukuk ve ilim prensipleri çerçevesinde yürümüştür.

İçtimaî hâli anlayabilmek için, "siyasî halin bilinmesi elzemdir" diyen Celâl Nuri, her içtimaî inkişafın siyasî inkişafı ile beraber gittiğini görmüştür¹⁰². Bir taraftan da tarihi bir yorumla olaylar sıralandıktan sonra, onlardan hüküm çıkarılmazsa yazılanların bir "vakâyinâme" olacağını belirterek, her bilginin tenkide tâbi olması gerektiği tezini ortaya atmıştır. Eğer tenkit olmazsa "bu gidişle, fikren garplulaşamayız. Garplılığın müvellidi tenkid-i fikir"dir diyerek, hürriyetin hududu olmadığını söylemiş, "tahkir ve tazammun etmemek üzere tenkit mubahtır" görüşünü savunmuştur. Ona göre, meşhur Fransız romancısı Alphonso Daudet, milletin değil vatanının bir eyaletini 3-4 ciltte eleştirmiştir. Türkiye'de de inkılâbı idrak ederken, "dilsiz gazeteler, sağır mecmualar" olmamalı, Sokrat'ın nasihatı ile milletin noksanlarının görülebilmesi için "kendini bil!" düsturu gözden uzak tutulmamalıdır¹⁰³.

94. Celâl Nuri, "Küçük Kardeşlerimize", *Yılmaz*, No. 3, 3 K.sâni 1931, s. 2.
95. Celâl Nuri, "Tarihin Neresine Geldik? -Gazi İnkılâbı ve Sonrası", *Yılmaz*, No. 26-98, 26 K.sâni-10 Nisan 1931. (67 bölümden oluşur)
96. Celâl Nuri, "Tarihin Neresine Geldik? -Gazi İnkılâbı ve Sonrası", *Yılmaz*, No. 26, 26 K.sâni 1931, s. 2.
97. Celâl Nuri, "Sinema ile Newyork", *Yarın Mecmuası*, S. 35, 22 Haziran 1338/1922, s. 168.
98. Celâl Nuri, "Amerikalılıkla Temessül", *Yarın Mecmuası*, S. 32, 28 Mayıs 1338/1922, s. 122; "Amerika'da Tahsil-i Âli", *Yarın Mecmuası*, S. 27, 20 Nisan 1338/1922, s. 34-36.
99. Celâl Nuri, "Amerikalılığa Temessül", *Yarın Mecmuası*, S. 33, 8 Haziran 1338/1922, s. 138.
100. Celâl Nuri, *Tac Giyen Millet*, s. 21.
101. Celâl Nuri, *Türk İnkılâbı*, s. 75.
102. Celâl Nuri, "Osmanlı Devrinin Tarihi", *Hayat Mecmuası*, Yeni Tertip, No. 1, İkinci Kanun 1930, s. 4-15.
103. Celâl Nuri, "Millî Tenkid", *Hayat Mecmuası*, Yeni Tertip, No. 4, Nisan 1930, s. 319-327.

SONUÇ

İnkılapla ilgili yapılan değerlendirmelerden görüleceği üzere *Celâl Nuri*, savunduğu fikirlerinde tenkit ameliyesini bir kenara bırakmadan sürekli bir yenilik arayışı içerisinde olmuştur. Onun böyle bir yapı arz etmesinde ise ağırlıklı olarak yaşadığı dönemin, sıkıntıların ve acı olayların etkisi büyük olmuştur. Bu gelişmeler ışığında Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde *Celâl Nuri*, önemli tespitler yapmıştır. Buna göre, inkılâp kavramını yenilik hareketi olarak gören yazar, yaşanan her dönemin ihtiyaçlarına göre değişim istemiştir. Modern çağın ihtiyaçları karşılanırken, dünyadaki bütün fikri nazariyeler göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu şekilde anarşi olmadan ilerleme sağlanacaktır. Eğer halkın talep ve ihtiyaçları dikkate alınmazsa Fransa ve Rusya'da olduğu gibi karışıklıklar, ihtilâller olacaktır.

İnkılâp hareketinin içerisinde olan bir devlet mutlak surette adaleti temin etmeli, asayiş sağlandıktan sonra milletin her ferdi eğitilmeli ve iktisadî çark sağlam bir şekilde döndürülmelidir. Bundan sonrası için hür düşünce ortamı gereklidir. İnkılâpları yapmak kolay, ancak onu yaşatmak zor bir iştir. İşte dünyanın emperyalist güçlerine karşı kazanılan Türk İstiklâl Harbi, diğer bir anlamıyla inkılâbı ifade etmektedir. Buna göre XXI. yüzyılın ilk çeyreğini yaşayan Türkiye Cumhuriyeti geçmişteki hatalardan ders çıkarmalı ve geleceğini çağın gereklerine göre yapılandırmalıdır.

Bugün Türkiye Avrupa Birliği yolunda garplılaştırma hareketini devam ettirirken, batının talepleri karşısında istiklâlini tehlikeye düşürücü adımlardan sakınmalıdır. Bu açıdan *Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'u* değişen dünya şartları içerisinde yeniden okunmalı ve buna göre ilkesel yönleri Türk bağımsızlığı ve çağdaşlaşması açısından özümsemelidir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicil-i Ahvâl Defteri, No. II/34-35.

Carr, E. H., *Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1- 1917-1923*, (Çev. Orhan Suda), Metis Yay., 2. bs., İstanbul 2002.

Celâl Nuri(İleri), *Memâlik-i Osmâniyede Emvâl-ı Gayrı Menkûle ve Evkâf Hakkında Celâl Nuri Bey Tarafından Evkâf-ı Hümayûn Nazırı Ekrem Beyefendi ile Defteri Hâkâni Nazırı Abdurrahman Beyefendi Hazerâtına Hitaben Yazılmış Açık Mektub*, Yeri ve Tarihi Yok.

Djelal Noury(Celâl Nuri), *Une Année de Liberté. 1908-1909*, Imprimerie du "Courrier d'Orient", Constantinople 1909.

Haydar Kemal(Celâl Nuri), *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331/1913.

Celâl Nuri, *Şimâl Hatıraları*, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330/1912.

_____, "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye", *İctihad*, No. 46, 1 Mayıs 1328/14.05.1912, s. 1088-1093.

_____, *Kutub Musâhabeleri*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H. 1331/1913.

_____, *Târih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330.

_____, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331/ 1913.

- _____. *Havâic-i Kanûniyemiz*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1331.
- _____. *Tarih-i İstikbâl-1- Mesail-i Fikriye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331/1913.
- _____. *Tarih-i İstikbâl -2-Mesâil-i Siyâsiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1331/ 1913.
- _____. *Tarih-i İstikbâl -3-Mesâil-i İctimâiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H. 1332/ 1914.
- _____. *Türk İnkılâbı, Suhûlet Kütübhanesi*, İstanbul (1926).
- _____. "Havâic-i Kanûniyemiz-Kavânin-i Muvakkate", *İctihad*, No. 66, 16 Mayıs 1329/29.05.1913, s. 1427-1430.
- _____. "Müslümanlar, Türkler, Kalkın, Gecikdiniz", *İctihad*, No. 86, 26 K.evvel 1329/8 Ocak 1914, s. 1902-1904.
- _____. "Üssü'l-Esas", *Hürriyet-i Fikriye*, No. 4, 24 Şubat 1329/09.03.1914, s. 2-4.
- _____. "Mâverâ-yı Atlasî", *İkdam*, No. 7018, 26 Ağustos 1916, s.1.
- _____. "Şicago Mâverâ-yı Atlasî Hatırasından", *İkdam*, No. 7129, 17 K.evvel 1916, s. 2.
- _____. "Katarât-ı Efkâr-2-", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, No. 9-40, 3 T.sâni 1917, s. 235-237.
- _____. "Âti", *Âti*, No. 1, 1 K.sâni 1334/1918, s. 1.
- _____. "Osmanlı Nokta-i Nazarından Rusya İnkılâbı ve Musâlâhası İngiltere'nin Hakk-ı Kelâmı" *Âti*, No. 4, 4 K.sâni 1334/1918, s. 2.
- _____. "Dâhili ve Hârici Siyâsetde İfrat", *Âti*, No. 9, 9 K.sâni 1334/1918, s. 2.
- _____. "Ukrayna'da Birkaç Gün", *Âti*, No. 11, 11 K.sâni 1334/1918, s. 1.
- _____. "Siyâsetde Kelbiyün-Ruslar İngilizlerden Medenidir. Lloyd George'un Yâveri Wilson", *Âti*, No. 14, 14 K.sâni 1334/1918, s. 1-2.
- _____. "Şimâl Türk ve Müslümanları-Rusya'nın Siyâset-i İslâmiyesi-Bolşevikleri Takdir", *Âti*, No. 15, 15 K.sâni 1334/1918, s. 1-2.
- _____. "Rus Sosyalist Cumhuriyeti", *Âti*, No. 17, 17 K.sâni 1334/1918, s. 1.
- _____. "Rus İnkılâbının Yeni Bir Safhası-Ukrayna ile Musalâha.....Fransız Bolşevikleri ve Çaristleri", *Âti*, No. 23, 23 K.sâni 1334/1918, s. 2.
- _____. "Muhârebe-i Umûmiyenin İflâsı ve Tereddisi", *Âti*, No. 41, 10 Şubat 1334/1918, s. 2.
- _____. "(Kapital) ve (Kapitalizm)", *Âti*, No. 84, 25 Mart 1334/1918, s. 2.
- _____. "İctimâi Erkân-ı Harb", *Âti*, No. 109, 19 Nisan 1334/1918, s. 2.
- _____. "Kırım", *Âti*, No. 113, 23 Nisan 1334/1918, s. 1
- _____. "Müdâfaa-i Ricâl ve Himâye-i Havas", *Âti*, No. 117, 27 Nisan 1334/1918, s. 2.
- _____. "Eksiklerimiz", *Âti*, No. 125, 5 Mayıs 1334/1918.
- _____. "Ahlâk Frengisi", *Âti*, No. 151, 31 Mayıs 1334/1918, s. 2.
- _____. "Lisanda ve Edebiyatda Bolşevizm", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 3, No. 40-71, 8 Haziran 1918, s 757-760,
- _____. "Rusya Doğuyor mu, Ölüyor mu?", *Âti*, No. 165, 14 Haziran 1334/1918, s. 2.
- (Celâl Nuri-İmzasız), "10 Temmuz İyd-i Millisi 10-23 Temmuz Onuncu Sene-i Devir", *Âti*, No. 202, 23 Temmuz 1334/1918, s. 1.

- _____, "Hakk-ı Şikâyet", *Âti*, No. 207, 29 Temmuz 1334/1918, s. 2.
- _____, "Anadolu", *Âti*, No. 251, 15 Eylül 1334/1918, s. 2.
- _____, "Dehrin Takallübâtı", *Âti*, No. 266, 3 T.evvel 1334/1918, s. 2.
- _____, "Cezri Program", *Âti*, No. 288, 25 T.evvel 1334/1918, s. 2.
- _____, "Baldır-ı Çıplaklar Cumhuriyeti -Rıza Tevfik Beyefendiye", *Âti*, No. 293, 30 T.evvel 1334/1918, s. 2.
- _____, "Ruh-i Meşrutiyet..", *Âti*, No. 298, 4 T.sâni 1334/1918, s. 2.
- _____, "Hâkimiyet ve Kabiliyet-i Milliye", *Âti*, No. 383, 31 K.sâni 1335/1919, s. 1.
- _____, "Celâl Nuri Beyin Cezri Programı", *İleri*, No. 633, 14 T.evvel 1335/1919, s. 1-3.
- _____, "Gelibolu Ahali-i Muhteremesine", *İleri*, No. 675, 25 T.sâni 1335/1919, s. 1-2.
- _____, "Süleyman Nazif'e Mektub-ı Mekşûf", *İleri*, No. 1784, 21 K.sâni 1339/1923, s. 1.
- _____, "Tevkifâta Dâir Mütâlâa-i Şahsiyem", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 4, No. 106, 8 Şubat 1919, s. 1329-1334.
- _____, "Tevliyet-i Siyâsiye-Müzâheret-i Siyâsiye", *İleri*, No. 564, 3 Ağustos 1335/1919, s. 1.
- _____, "Bir İnkılâbı Hattı Hümayûnun İstihsaline Dâir Sadrazam Ali Rıza Paşa Hazretlerinin Huzur-ı Âliyelerine İkinci Maruzat-ı Meftûha", *İleri*, No. 625, 6 T.evvel 1335/1919, s. 2.
- _____, "Hürriyet ve İtilâf Fırkasının İlgası Lüzûmu", *İleri*, No. 641, 22 T.evvel 1335/1919, s. 1.
- _____, "İnkılâb", *İleri*, No. 726, 15 K.sâni 1336/1920, s. 2.
- _____, "Anadolu İnkılâbının İçinde", *İleri*, No. 1487, 23 Mart 1338/1922, s. 1.
- _____, "Amerikalılıkla Temessül", *Yarın Mecmuası*, S. 32, 28 Mayıs 1338/1922, s. 122.
- _____, "Amerikalılığa Temessül", *Yarın Mecmuası*, S. 33, 8 Haziran 1338/1922, s. 138.
- _____, "Sinema ile Newyork", *Yarın Mecmuası*, S. 35, 22 Haziran 1338/1922, s. 168.
- _____, "İzmir İktisad Kongresi", *İleri*, No. 1785, 22 K.sâni 1339/1923, s. 1.
- _____, "Bundan Sonra Ne Olacak? Asıl Mesele Bundan Sonrasıdır", *İleri*, No. 2176, 9 Mart 1340/1924, s. 1.
- _____, "Türk İnkılâbının Neticeleri 1", *İkdam*, No. 11201, 30 Haziran 1928, s. 2.
- _____, "Türk İnkılâbının Neticeleri 2", *İkdam*, No. 11202, 1 Temmuz 1928, s. 2.
- _____, "Gören Kör", *İkdam*, No. 11368, 15 B.kanun 1928, s. 2.
- _____, "İktisadî İnkılâp", *İkdam*, No. 11620, 1 Eylül 1929, s. 2.
- _____, "Osmanlı Devrinin Tarihi", *Hayat Mecmuası*, Yeni Tertip, No. 1, İkinci Kanun 1930, s. 4-15.
- _____, "Millî Tenkid", *Hayat Mecmuası*, Yeni Tertip, No. 4, Nisan 1930, s. 319-327.
- _____, *Tac Giyen Millet*, Kütübhanesi-i Cihan, İstanbul 1339/41.
- _____, *Türk İnkılâbı*, Suhûlet Kütübhanesi, İstanbul 1926.
- _____, *Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5'inci Sınıfları İçin*, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1931.
- _____, "Küçük Kardeşlerimize", *Yılmaz*, No. 3, 3 K.sâni 1931, s. 2.
- _____, "Tarihin Neresine Geldik? -Gazi İnkılâbı ve Sonrası", *Yılmaz*, No. 26, 26 K.sâni 1931, s. 2.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C. I, 3. bsk, TTK., Ankara 1989.

- Giridi Ahmed Sâki, *Celâl Nuri Bey ve Cezri Fikirleri*, Dersaadet 1338-1335/1919.
- Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim Yay., 3. bs., İstanbul 1998.
- _____, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı-1", *Tarih ve Toplum*, S. 9, Eylül 1984, s. 199-203.
- _____, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı-2", *Tarih ve Toplum*, S. 10, Ekim 1984, s. 274-278.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Kültür Bak., Yay., Ankara 1996.
- Öztürk, Cemil, "Milli Mücadele Ankara'sında Bir Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: 'Serbest âli Dersler Müessesesi-i İlmiyyesi", *Atatürk Yolu*, AÜTİTE Dergisi, Yıl. 7, C. 4, S. 13, Mayıs 1994, s. 55-63.
- Samih Rifat, "Bolşevik İdaresi", *Âti*, No. 105, 15 Nisan 1334/1918, s. 1.
- Soysal, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasisi Münasebetleri(1789-1802)*, 3. bs.,TTK., Ankara 1999.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Yok Edilmek İstenen Millet*, Selek Yay., İstanbul 1957.
- Süleyman Nazif, "Celâl Nuri Beye Aid" . *İleri*, No. 1769, 6 K. sani 1339/ 1923, s. 2.
- Şimşir, Bilâl, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Y.evi, 2.bs., İstanbul 1985
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası*, TBMM Arşivi, Dosya No. 180.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.*, 1/24, TBMM Matbaası, Ankara 1960, 8 Kasım 1338/1922.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* , 1/25, TBMM Matbaası, Ankara 1960, 20 Aralık 1338/1922.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1/28, TBMM Matbaası, Ankara 1961,8. 4. 1339/1923.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 11/1, TBMM Matbaası, Ankara 1961, 13. 16. 8. 1339/1923.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.*, 11/30 TBMM Matbaası, tarihsiz Ankara, 14 Mart 1927,
- Toros, Taha, "Abidin Dino", *Tarih ve Toplum*, Sayı. 121, Ocak 1994.
- Tuş, Muhittin, "Osmanlı'da Baskı Gruplarının Rolü Üzerine Bir Deneme", *AÜ OTAM Dergisi*, S. 6, Ankara 1995, s. 319-324.
- Uyanık, Necmi, *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, (Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003.
- Yücel, Hasan Ali, *Edebiyat Tarihimizden*, 2. bs., İletişim Yay., İstanbul 1989
- (İmzasız), *Hürriyet-i Fikriye*, No. 1, 3 Şubat 1329/16.02.1914, s. 2.
- (İmzasız), "Bismillâhırahmanırahim", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 1, No. 22 T.evvel 1332/04.11.1916, s. 1-2.
- (İmzasız), "Celâl Nuri Bey", *Yarın*, S. 42, 14 Eylül 1338/19122, s. 287.